

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

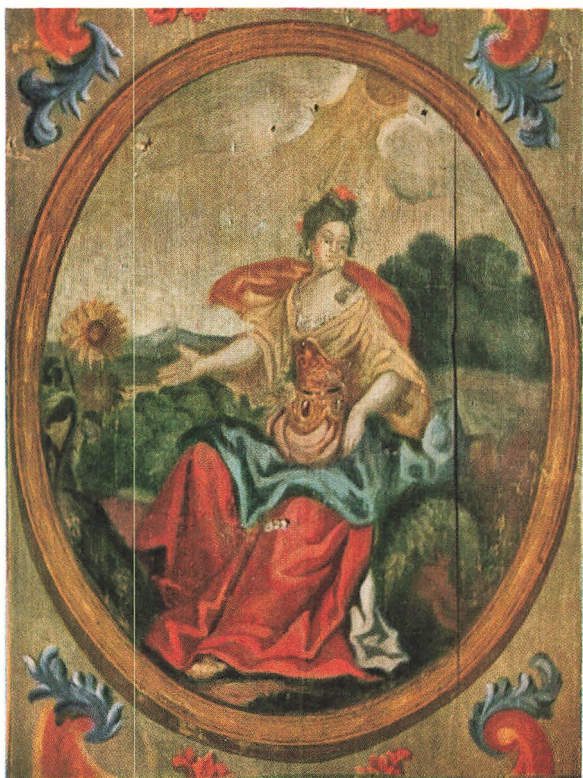
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HANS HENRIK ENGQVIST

EN GÅRD
I ADELGADEN

J. H. SCHULTZ A/S

1958

DEN STORE BINDINGSVÆRKS GÅRD ADELGADE 77, der i 1954 blev ofret på totalsaneringens alter, var kendt som en af de betydeligste og smukkeste gårde i kvarteret. Før nedrivningen blev den – som det forøvrigt er tilfældet med de fleste af de sanerede ejendomme – målt og gennemfotograferet. Og under nedrivningen blev der foretaget dybtgående bygningsundersøgelser af arkitekter og museumsfolk fra Nationalmuseet og Bymuseet. Disse undersøgelser gav helt forbavsende resultater, og man blev ret hurtigt klar over, at gården – såvel i det ydre som i rummenes indretning og udstyr – ejede sådanne kvaliteter, at den burde have været bevaret under en eller anden form. Men desværre var det for sent, og man måtte koncentrere sig om at gøre undersøgelsen så fyldestgørende som muligt og samtidig udtage de værdifuldeste enkeltheder, så disse kunne blive bevaret for eftertiden.

Ved bygningsundersøgelser foretaget under en nedrivning oplever man bygningens lange og foranderlige livsløb i omvendt følge – fra afslutningen til begyndelsen – akkurat som en film, der drejes baglæns. Lag for lag fjernes, og under velkendte tapetmønstre fremdrages ældre, gulnede papirstapeter, så kommer man til malede lærredsvægge – ofte i forbindelse med paneler – og inderst dukker farveglade kalkdekorationer frem. Under fjernelsen af yngre stuk- og bræddelofter fik vi den helt store oplevelse, da nogle pragtfulde malede loftpaneler kom til syne i den tåge af kalkpuds og århundreders støv, som til stadighed omgiver en – især da når man undersøger lofterne.

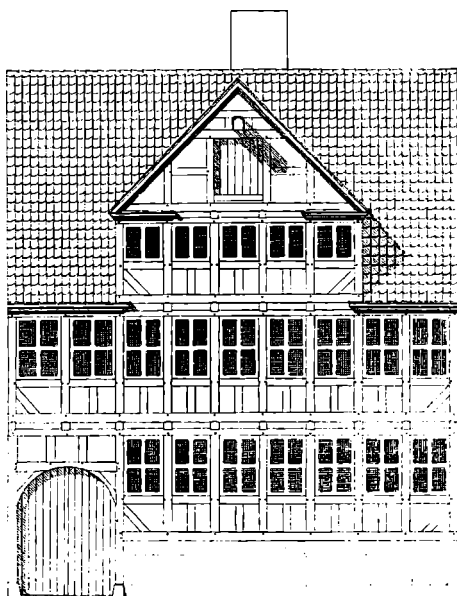
Men det er ikke først og fremmest en skattejagt, det gælder. Mindst lige så vigtigt er det at søge at fastslå bygningernes struktur og indretning i deres forskellige stadier. Man spørger således uvilkarligt: Hvordan var rummene og deres udstyr, da gården blev opført for ca. 250 år siden, og hvilken indflydelse får ændrede boligvaner og skiftende moder på bygningernes indretning ned

gennem tiden? Der gøres i tusindvis af iagttagelser, som skal nedfældes i notater, tegninger og fotografier. Og helst skal man under arbejdet danne sig sine hypoteser, så man kan få dem bevist eller modbevist, endnu mens bygningen står. Det er som et stort puslespil, og selv om man er nok så omhyggelig, kan det ikke undgås, at brikkerne mindst talt er godt blandede, når nedrivningen er afsluttet, og det sidste vognlæs murbrokker kører bort.

Nu, da jeg er kommet lidt på afstand af undersøgelsen, og det væsentlige har skilt sig ud fra det mindre væsentlige, skal jeg forsøge at lægge puslespillene, for i virkeligheden er der jo tale om en række – ikke altid klart afgrænsede – puslespil, et for hver af de væsentlige etaper i den gamle bindingsværksgårds ændring fra opførelsen til udseendet. Og jeg vil begynde med begyndelsen, da det nok er det klareste, selvom læseren derved i nogen grad går glip af den opdagelses spænding, som vi, der har deltaget i undersøgelsen, gang på gang har følt.

Ved opmålingen og bygningsundersøgelserne medvirkede arkitektstuderende fra Kunstakademiet, blandt hvilke fremfor alt Karsten Rønnow bør nævnes for sin storartede indsats på mange områder. Rønnow har også bistået ved dette lille skrifts udarbejdelse; bl. a. har han udført en del af tegningerne. Endvidere skylder jeg konservator Roland Hansen tak for godt samarbejde og mange værdifulde oplysninger. Sidst men ikke mindst må det omtales, at arkitekt Erik Morthorst, Stadsingeniørens direktorat, byplankontoret, dag efter dag fulgte arbejdet med sit fotografiapparat og derved skabte en uvurderlig samling billeder af såvel videnskabelig som miljøbetonet art. Farveoptagelserne og flere af de sort-hvide fotografier i nærværende bog skyldes således Morthorst, der også har skrevet det sidste afsnit om gården i det 19. århundrede.

HANS HENRIK ENGQVIST

Gadesiden som den var da gården blev bygget. 1:200.

Nicolai Olsens gård i Adelgaden

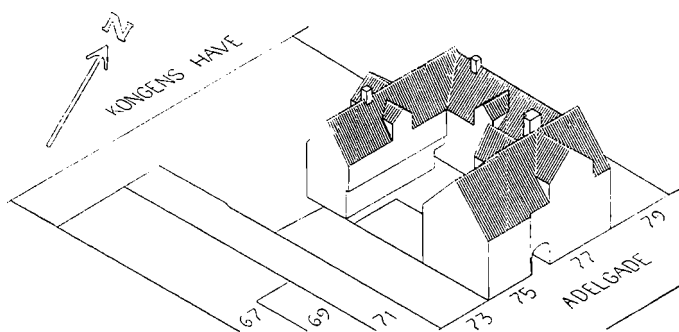
I årene omkring 1705 påbegyndte tømrermester Nicolai Olsen opførelsen af sin store gård i Adelgaden¹. Den skulle være bolig for ham selv og hans familie, og den blev virkelig et bygværk, der var en tømrermester værdigt – helt opført af bindingsværk med svært egetømmer i ydervæggene.

Da gården efter nogle års forløb stod færdig, omfattede den et 9 fag langt forhus mod Adelgade, en hermed sammenbygget 8 fag lang sidebygning med halvtag (langs det nordre naboskel) og for enden af denne et 14 fag langt tværhus parallelt med forhuset. Alle tre bygninger var to stokværk høje, og forhus og sidebygning havde grundmurede kældre².

Nicolai Olsens grund var meget stor. Den strakte sig således helt tilbage til det daværende skel mod Kongens Have, samtidig med at den bredte sig bag de to naboejendomme mod syd (nr. 75 og 73). I 1708 erhvervede tømrermesteren med få måneders mellemrum ydermere af de tre følgende småejendomme (nr. 71, 69 og 67) en smal strimmel jord langs vestskellet, formentlig for at muliggøre tilkørsel fra Dronningens Gade (nuv. Dronningens Tværgade) til den bageste del af den store grund³. Dette bagareal har dog efter alt at dømme henligget som havejord, i alle tilfælde synes det ikke at være blevet bebygget før henimod midten af århundredet⁴.

Umiddelbart op til forhusets sydgavl opførte Nicolai Olsen et femfags bindingsværkshus i to stokværk, uden tvivl med spekulation for øje. Dette hus, der i mangt og meget mindede om hans eget, blev i følge et skøde af 1708 solgt til Frands Frandsen, kgl. hofviolinist⁵. Det er iøvrigt kendskabet til datoen for dette salg, der gør det muligt at fastslå, at i alle tilfælde forhuset i Nicolai Olsens gård må være opført før 1708, idet det ved nedrivningen blev konstateret, at de to bygninger var helt samtidige. På den anden side ved vi, at opførelsen ikke kan være påbegyndt før 1704, fordi Nicolai Olsen først overtager den ubebyggede grund dette år⁶.

Forhuset var som nævnt 9 fag langt og to stokværk højt over en grundmuret kælder. Det havde en femfags kvist i gadesidens midtakse og en trefags kvist mod gården, anbragt over det andet, tredje og fjerde fag fra syd af hensyn til sidelængen (se tegn. side 11). At bindingsværk blev den foretrukne byggemåde, skyldes nok ikke først og fremmest, at det var en tømrermester, der var byggherre og bygmester – selvom det er fristende at tro det; men så at sige alle borgerlige bygninger, der blev opført i sidste halvdel af 1600-årene, var af bindingsværk, og endnu langt ned i 1700-årene vedblev denne byggemåde at være fremherskende. Trods dette viser Nicolai Olsens gård nye træk: man har sagt farvel til det

*Bebyggelsen på Nicolai Olsens grunde omkring 1715.
Skråprojektion i mål 1:1000.*

knægtbyggede stokværksfrenspring, der i århundreder havde været bindingsværkets særkende; gade- og gårdsider er glatte, og svære profilerede trægesimser langs tagskæg og kvistenes trekantgavle er ene om at give facaderne relief. Dette viser tydeligt, at det nu – set fra et stilistisk synspunkt – er den grundmurede gård, der er forbilledet. Menigmand har dog næppe gjort sig dette klart; i alle tilfælde bliver man ved længe endnu at vedkende sig det konstruktive skelet. Nicolai Olsens gård blev – at dømme efter rester af udvendig bemaling på gårdsiden – strøget med rødt såvel på tømmer som på tavl (udmuringen mellem tømmerstykkerne), og på denne røde bund blev tavlene streget af med hvide lodrette og vandrette fuger, som nogenlunde svarede til fugerne i det murværk, kalken dækkede. Det vil sige, at man stadig vedkendte sig og samtidig understregede forskellen mellem de udfyldende, murede felter og den bærende tømmerkonstruktion (se fot. side 15).

Vi må altså tænke os Adelgade-huset med rødt tømmer og røde »murede« tavl med hvide fuger. (Desværre var det ikke muligt at bestemme, hvilken farve de profilerede trægesimser oprindeligt havde haft). Ud for de to hovedetager – og formentlig også i kvistene – dannede vinduerne gennemgående bånd fra hushjørne

til hushjørne. De enkelte vindueskarme, der udfyldte hele åbningen mellem stolper, løsholt og rem, har haft fire lige store rammer, som utvivlsomt var forsynet med blyindfattede ruder. I gadesidekvistens trekantgavl fandtes en luge, og over denne en hejsebom, som stod i forbindelse med en vinde inde på loftet. Porten, der optog de to sydligste fag af stueetagen, var rundbuet både mod gade og gård, og mod gaden var den lukket med portfløje. Efter alt at dømme har der været nedgang til kælderen fra gaden; men såvel den oprindelige dør som de oprindelige vinduer var ødelagt ved udhugning af større åbninger i nyere tid.

Af hvad der hidtil har været nævnt om forhus, sidebygning og tværhus, må man få det indtryk, at disse var helt samtidige. Da der imidlertid under nedrivningen fremkom et tilmuret vindue og rester af den oprindelige udvendige bemaling på den del af forhusets gårdside, der var dækket af sidebygningen, må man gå ud fra, at forhuset har stået færdigt i nogen tid, før man tog fat på opførelsen af sidebygningen (fot. side 15). På den anden side viser den skævt placerede kvist på forhusets gårdside, at sidebygningen har været projekteret lige fra første færd. Ydermere fortæller den store lighed, der var mellem de indvendige vægdekorationer i forhus og sidebygning, at der ikke kan være tale om nogen større aldersforskel. Endelig giver en opmåling af grunden foretaget 28. februar 1719 sikkerhed for, at alle tre bygninger under alle omstændigheder var opført på dette tidspunkt⁷.

At forhuset har stået alene – i alle tilfælde i en kortere periode, kan der dog ikke herske tvivl om. Da den store trappe til de øvre etager imidlertid var anbragt i sidebygningen, har man altså en tid lang måttet hjælpe sig med mere enkle trappeforhold. Et dødsted, der var spor efter i gårdsidens bindingsværk i 2. stokværks midterste fag, kunne tyde på, at der fra først af har været en udvendig trappe til forhusets salsetage. Det ser dog ud, som om man

*Forhusets gårdside med snit i sidebygning. Mål 1:200.
Bemærk bindingsværk og vindue bag sidebygningen.*

ret hurtigt har opgivet denne luftige opgang til fordel for en indvendig trappe i forhusets nordligste fag, idet der på dette sted fandtes utvetydige spor efter en smal to-løbs trappe, som – efter kalkdekorationer på væggene at dømme – må have været nogenlunde jævn gammel med bygningen.

Adgangen til forhusets stueetage har været dels fra portrummet, hvor der fandtes to døre, og dels fra gården, hvor en dør i 2. fag fra nord førte ind til køkkenet.

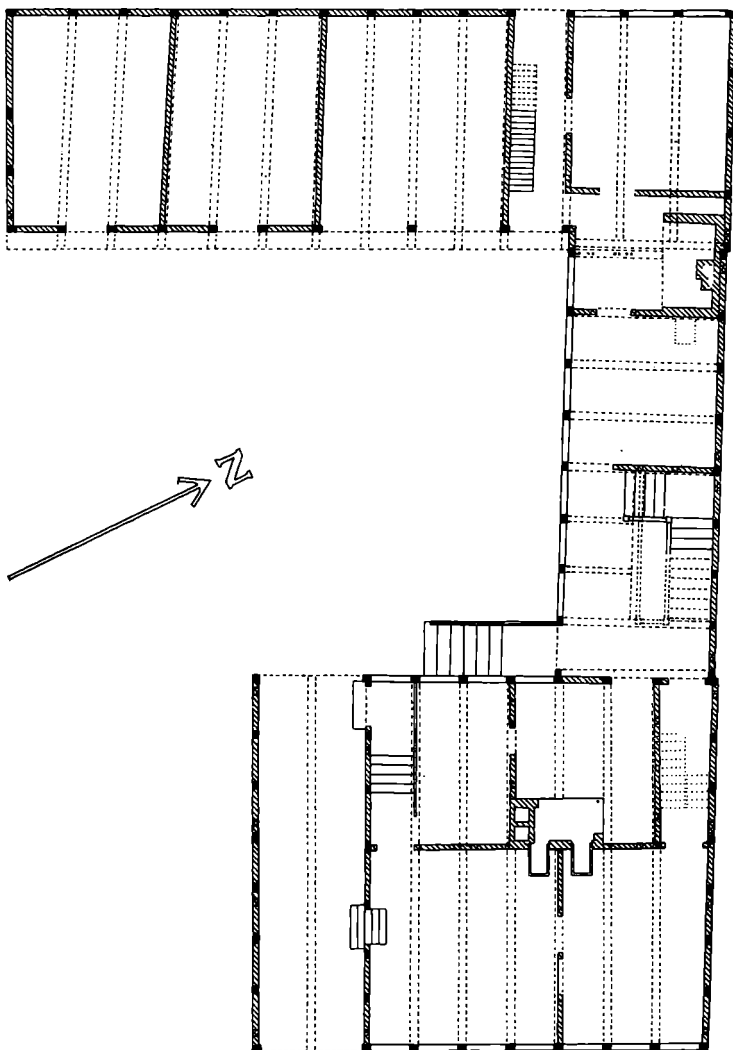
Hvis man valgte døren i porten nærmest gaden, kom man ad nogle få trin op i stueetagens største rum, en lys firefags-stue med bjælkeloft og en sammenhængende vinduesrække i hele den ene langside. Væggene var kalkede blågrå og loftet lyserødt med hvide profiler på bjælkerne og en hvid omramning af loftfladerne. Ud

af bagvæggen stak en bilæggerovn sin sorte krop, og på væggen mod porten var anbragt et stort skab (det eneste man kender til møbleringen). Det ser imidlertid ud til, at man ret hurtigt er blevet ked af de grå vægge og i stedet for har givet dem den samme lyserøde farve, som loftet havde. Men det store skab har åbenbart været tungt, for man undlod at male bag det, så dets aftryk på denne måde blev stående i 250 år. Senere blev væggene beklædt med fyldingspaneler gående fra loft til gulv; en forbedring som meget vel kan være foretaget i Nicolai Olsens ejertid (se side 34 og fot. side 25).

Den anden stue til gaden var på tre fag. Den havde også grå vægge, men her var loftet beklædt med malet lærred⁸. Døren mellem de to stuer, der havde én stor fylding og svære profilerede indfatninger, var gråmalet med enkelte røde profilled. Ved siden af døren fandtes et lille indbygget skab. Bilæggerovnen var ligesom i den store stue anbragt i bagvæggen. Også trefags-stuen synes ret hurtigt at have undergået forandringer, idet væggene – i lighed med loftet – blev betrukket med lærred fra bjælkelag til fodpanel⁹.

Stueetagens tredie opholdsrum, en lille tofags-stue mod gården, havde lyserødt bjælkeloft. Væggene viste tilsyneladende ikke spor af farve, hvilket måske skyldes, at de helfyldingspaneler, hvoraf der ved nedrivningen blev fremdraget en hel vægflade (mod køkkenet), var oprindelige (fot. side 37).

Faget syd for tofags-stuen var adskilt til et lille trapperum med indgang fra porten. Fra trappen var der dør til firefags-stuen mod gaden og efter alt at dømme også til det lille værelse mod gården. Hvorfor der udover denne bekvemme adgang har været dør direkte fra porten til firefags-stuen er vanskeligt at forstå; men man kunne tænke sig, at denne dør, hvoroptil der må have ført en lille, temmelig stejl trappe, har været husets »fine« indgang, som kun blev anvendt ved særlige lejligheder. I trapperummet, der iøvrigt havde hvidkalket loft med røde bjælkesider, blev på væggene fundet

CM 100 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 AI

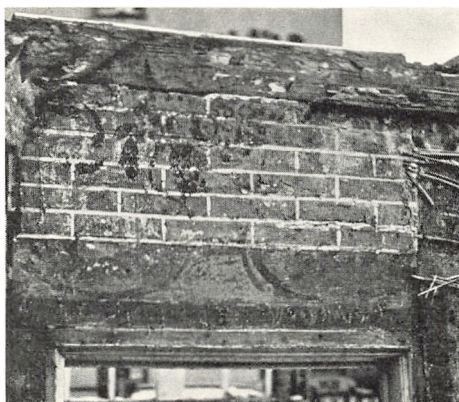
Plan af stueetagen, som den må have været i årene omkring 1715. Mål 1:200.
 Ældre trappe angivet med prikning. Bjælker og lign. vist med punktering.

rester af en bemaling med store, svungne akantusranker, stående gule med rød kontur og tegning på en grålig bund¹⁰. Lignende rankedekorationer har, som det skal påvises i det følgende, dækket væggene i en række af husets mere sekundære rum. Som overnaturlige vækster har de mødt én overalt, flot malte – men set med vore øjne temmelig voldsomme og urolige. (Fot. side 19).

Fra tofags-stuen var der dør til køkkenet, hvor det store murede ildsted dominerede bagvæggen. Ildstedet – eller skorstenen, som man som oftest kalder den – var åben til de to sider, idet murværket over åbningerne (kappen) blev båret af vandretliggende egetømmer (skorstenshamre), der i det frie hjørne støttedes af en smedet jernsøjle. I skorstenens bagvæg sås i højde med den murede ildstedsbænk de to indfyringsåbninger til bilæggerovnene i stuerne mod gaden. Loftet var lyserødt med hvide bjælkeprofiler, og på væggene anedes rester af gule ranker med rød tegning på en grålig bund.

Udover den formodede udvendige trappe til salsetagen var der som nævnt en indvendig i faget op til nordgavlen. Om de to trapper har været der samtidig, eller om den indvendige har afløst den udvendige, ved vi ikke. I det hele taget er det kun den indvendige trappe, der med sikkerhed kan siges at være kommet til udførelse, og det skyldes udelukkende, at vægdekorationen blev malet, efter at trappen var opsat, så der på denne måde kom til at stå et negativt aftryk af trinene på væggen. Iøvrigt viste det sig ved en nøjere undersøgelse, at der var to lag vægmalerier over hinanden i dette rum, et ældre på grå bund (vistnok gule ranker) og et yngre med røde ranker på en gullighvid bund.

Salsetagen havde to stuer til gaden (»sale«, som man dengang benævnte de større rum i de øvre etager). Den søndre af disse, der var på fem fag, havde lysegråt (hvidt?) loft med røde lister langs bjælkerne. Væggene har muligvis fra først af stået kalkede, idet der direkte på murværk og tømmer blev iagttaget et lag hvidtekalk og

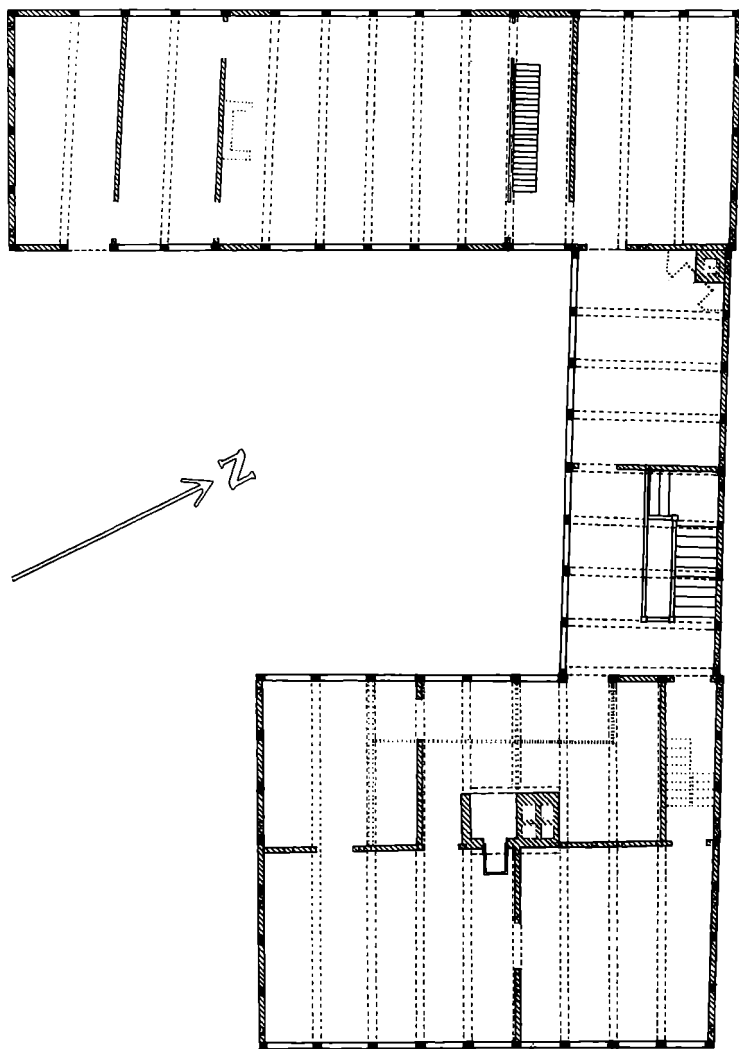
Oprindelig udvendig nuurbehandling på forhusets gårdside bag den senere tilbyggede sidebygning. Stolper og tavl er kalket over med rødt og tavlene ydermere streget af med hvide fuger. Herover anes såvel på tommer som på tavl rester af trapperummets rankedekoration.

herover rester af grå kalkfarve. Der er dog næppe gået længere tid, før stuernes vægge beklædtes med lave fyldingspaneler (brystpaneler) og malet lærred. Af denne ældste vægbeklædning var panelerne på vinduesvæggen bevaret indtil nedrivningen, og det blev konstateret, at fyldinger og ramtræ oprindelig havde haft en grønlig lazerende farve med rød staffering af profilerne. Endelig kan det nævnes, at væggen omkring bilæggerovnen i stuens bageste hjørne har været marmoreret med røde årer på en grå bund. Den nordre »sal«, der var på fire fag, havde gråmalet bjælkeloft med røde profiler. Bortset fra at ovnpladsen her havde en blå marmorering, var udstyr og farver ganske som i femfags-stuen.

Stuen mod gården var oprindelig kun på to fag. Den havde brystpaneler(?), bare overvægge og rødmalet loft med hvide loftlister og bjælkeprofiler. Ret hurtigt er den dog blevet udvidet, idet skillerummet flyttedes et fag mod nord.

De følgende 6 fag mod gården har været opdelt i flere mindre rum. Den bageste del af de tre sydlige fag var således indrettet til køkken med en åben skorsten, hvorfra der var indfyring til bilæggerovnen i femfags-stuen mod gaden¹¹. Udfor dette køkken lå langs ydervæggen mod gården en ca. 150 cm bred gang, som har været adskilt fra køkkenet med et bræddeskillerum, hvori der sikkert har været vinduer¹². Forklaringen på denne besynderlige deling er muligvis, at gangen har skullet fungere som forstue – eller en indbygget svale om man vil – i relation til den formodede udvendige trappe, der som tidligere omtalt synes at have udgjort den oprindelige opgang til salsetagen. Både køkken og gang havde lyserøde lofter; i gangen var der yderligere en hvid staffering på bjælkeprofilerne og omkring loftfladerne, og væggene under vinduerne var dekoreret med røde ranker med brun tegning på en grå bund. De øvrige tre fag, der havde gråt loft med røde bjælkeprofiler og rester af en vægdekoration med røde ranker med brun tegning på en grå bund, har udgjort et – måske to – rum, hvis funktion ikke kendes.

Efter nogle års forløb – måske i forbindelse med opførelsen af sidebygningen – er der foretaget forskellige ændringer i denne del af huset. Gangen langs vinduesvæggen forlængedes således med to fag¹³, og det søndre tværskillerum blev – som allerede omtalt – flyttet et fag mod nord¹⁴. Endelig synes den sydlige del af gangen at være blevet lagt sammen med køkkenet, idet det flyttede bindingsværksskillerum i hele sin udstrækning på siden mod køkkenet var bemalet med én sammenhængende rankedekoration¹⁵. Hvorvidt disse ændringer er foretaget samtidigt, kan der dog ikke siges noget om. Rankedekorationen på det flyttede skillerum stod – efter at de yngre overmalinger var fjernet – ualmindelig velbevaret. I vældige sving bevægede de store akantusranker sig frit og uahæmmet op over vægfladen fra gulv til loft, kun afbrudt af

CM 100 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 M

Plan af salsetagen, som den må have været i årene omkring 1715. 1:200. Af senere forsvundne skillerum m. m. er de ældre angivet med en spredt prikning, de yngre med en tæt prikning.

døren ind til stuen ved siden af. I modsætning til de fleste af de rankedekorationer, der hidtil har været omtalt, stod det røde bladværk her med sort kontur og tegning på en hvidlig bund (fot. side 19). En lignende malemåde kunne iagttages i sidebygningen og i de yngre overmalinger af ældre dekorationer i forhuset.

Forhusets kælder var, da nedrivningen påbegyndtes, berøvet så at sige alle sine skillerum; men det oprindelige skorstensanlæg, der stod uændret med to sidevendte ildsteder, hvorfra der var indfyringsåbninger til bilæggerovne mod gaden, tyder på, at kælderen fra først af har været indrettet til to små lejligheder, hver med en stue til gaden og køkken mod gården. En trappe førte fra gaden ned til en gang, som gik tværs gennem skorstensblokken, der mellem de to ildsteder var udformet som en diminutiv triumfbue.

Da sidebygningen føjedes til nogen tid efter forhusets opførelse (vi ved jo desværre ikke hvor mange år, det drejer sig om), blev de fire fag nærmest forhuset afsat til trapperum. Selve trappen forsvandt igen omkring år 1800 til fordel for en mindre trappe, der kun optog to fag (fot. side 49); men af de spor, den ældre trappe havde efterladt, kunne det ses, at den havde haft to løb, et kortere forneden ved tværskillerummet og et længere øvre løb langs bagvæggen mod naboskel. På 1. sal var der en vinkelformet repose, hvis ene del optog faget op til forhusets bagside, mens den anden del lå langs ydermuren mod gården. En udformning der muliggjorde, at trappen kunne betjene såvel forhus som sidebygning. Trapperummets vægge var bemalet med røde ranker med sort tegning på en lysegrå bund. Forneden sås et mørkegråt fodpanel, og såvel dette som rankerne fulgte nok så nydeligt oversiderne af den forsvundne trappes trin, så det var muligt ikke blot at følge disse, men også at bestemme deres forkantprofil. Trappen må have været bred og rummelig (den omtales senere hen som en »italiensk« trappe), og vi kan tænke os, at den har haft firkantede mæglere og

Parti af frankedekoration i salsetagen på det flyttede skillerum mellem køkkenet og trefags-stuen. Bundfarven var opr. hvidlig, det gule skær skyldes senere overkalkning.

vaseformede balustre. Løbenes undersider har været beklædt med fyldingspaneler, mens reposens underside og selve loftet har stået med frie bjælker, der var gråmalede med røde profiler. Opgangen til trapperummet fra gården var ad en stentrappe med jernrækværk (fot. side 55). Denne trappe fandtes endnu, da nedrivningen påbegyndtes, og den blev senere genopsat i en gård på Christianshavn.

Udover det store trapperum omfattede sidebygningens stueetage et værelse, der fra først af synes at have været på fire fag. En gang før 1749 er det ene fag imidlertid blevet lagt til baghuset (tværhuset), hvor der indrettedes et køkken med en stor åben skorsten med indfyring til stuens bilæggerovn. Bjælkeloftet i denne stue var rødt, og væggene har sikkert – da der ikke blev iagttaget farvespor direkte på pudsen – lige fra først af været beklædt med de brunrøde fyldingspaneler, som endnu fandtes bl. a. på vinduesvæggen.

Stuen ovenover, der var på fire fag, synes at have været en af de bedst udstyrede i hele ejendommen. Den har således haft hel-

fyldingspaneler på de tre vægge og bryst- og pillepanel på vinduesvæggen. Også loftet var paneleret, idet der var opsat en beklædning af sammenlimede brædder mellem bjælkerne, holdt på plads af profilerede lister og opdelt i felter (fire i hvert fag) ved hjælp af pålagte tværramstykker. Loftet var lysegråt (hvidt) med en rød staffering af bjælkernes, listernes og ramstykkeernes profiler. På vægpanellernes ramtræ blev flere steder fundet malede ranker med røde, hvide og lyseblå blomster omgivet af mørkegrønne blade på en gulbrun bund¹⁶ (fot. side 21). I 1749 omtales en kamin i denne stue; men hvorvidt denne kamin går tilbage til bygningens opførelsestid, eller den først er kommet til noget senere, kan desværre ikke oplyses, idet den ikke havde efterladt det ringeste spor. Derimod kan det siges med sikkerhed, at det panelerede loft var oprindeligt, og meget tyder på, at også de blomstersmykkede vægpaneler var det.

Tværhuset – eller baghuset, som det også kaldes – var som nævnt 14 fag langt og to stokværk højt. Det havde heltag og en gennemgående kvist på to fag til gården og fire fag til haven¹⁷. Det er sandsynligt, at denne tredie fløj først er påbegyndt nogle år efter sidebygningens færdiggørelse, selvom det ikke kan afgøres med sikkerhed. Men 1719 stod tværhuset der jo under alle omstændigheder – at dømme efter den tidligere omtalte opmåling fra dette år.

De mange ændringer, som denne bygning havde gennemgået i årenes løb, vanskeliggjorde undersøgelserne, og det lykkedes ikke at trænge ordentlig til bunds i bygningshistorien. Der er imidlertid ingen tvivl om, at tværhusets meget høje stueetage (der var ingen kælder under de 11 sydligste fag) bl. a. har omfattet en hestestald og to vognporte¹⁸. Vi ved iøvrigt, at Nicolai Olsen efterlod sig en postvogn, en arbejdsvogn og en cariol samt to sorte heste¹⁹. Faget umiddelbart op til sidebygningen var særlig bredt; her var en gennemgang til haven og formentlig også en smal trappe til

Del af et dekoreret ramstykke fra vægpanelet i firefags-stuen i sidebygningens salsetage.

salsetagen. Fra gennemgangen var der også dør til en trefags-stue, som optog det meste af tværhusets nordlige fag. Dette rum, der havde vinduer mod haven, var udstyret med paneler på alle væggene i lighed med stuerne i sidebygningen; men om denne panelering går helt tilbage til opførelsestiden er uvist²⁰. I den østligste del af de samme fag lå et køkken, der – som allerede nævnt – gik et fag ind i sidebygningen. En ejendommelig placering, der dog forekommer mere motiveret, når man gør sig klart, at det herved blev muligt at få dagslys ind i det mørke hjørne. Sidebygningen har imidlertid været fuldført, før man besluttede sig til at anbringe et køkken på dette sted, idet der i den yderste bjælke (der lå midt for det store køkkenildsted) fandtes taphuller, som viser, at denne fløj har været afsluttet med en selvstændig bindingsværkgavl. Det vil sige, at der må være hengået nogen tid efter sidebygningens færdiggørelse, før man tog fat på tværhuset, eller måske blot, at man har ændret dispositionerne under opførelsen. (Se planen side 13).

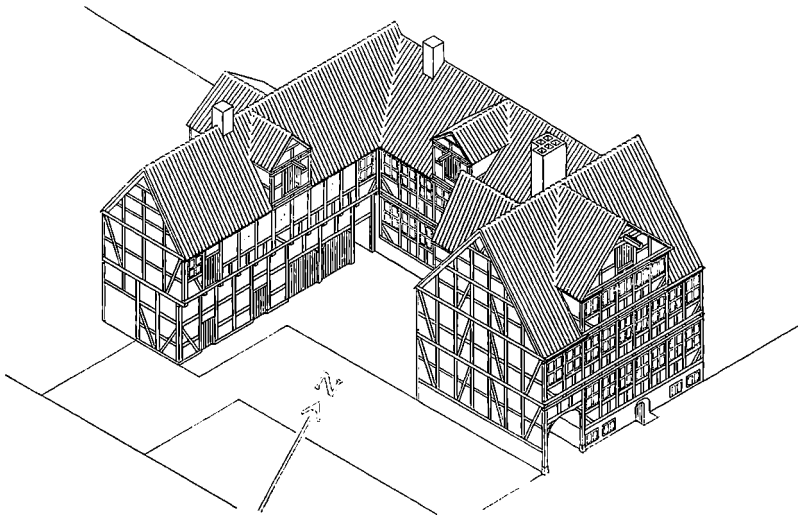
Bortset fra, at der har været en trefags-stue i tværhusets nordre ende ud for sidebygningen, ved vi så at sige intet om salsetagens oprindelige indretning. Måske går den inddeling, som beskrives i

1749, med en stor, gennemgående seksfags-sal i midten, flankeret af mindre værelser, tilbage til opførelsestiden, selvom man umiddelbart ville være mere tilbøjelig til at tænke sig denne etage – i alle fald delvis – anvendt som magasin i tømrmesterens ejertid. En senere tilmuret dør mod gården i 2. fag fra syd kunne tyde på, at der har været en udvendig opgang til salsetagen på dette sted. Som hejseluge kan dette dørsted i alle tilfælde næppe have virket, da kvisten, hvor hejsébommen i givet fald måtte have været anbragt, var placeret nogenlunde midt over gårdsidens 11 frie fag.

Vi har nu gennemgået gården og dens indretning, som den må have været i første fjerdedel af 1700-årene, og man vil herefter uvilkårligt spørge, hvordan nu tømrmesteren og hans familie beboede dette omfangsrige kompleks.

Da forhuset stod alene, var det ikke ulig andre større borgerhuse med den daglige beboelse i stueetagen (omfattende to stuer mod gaden og sengekammer og køkken mod gården) og en salsetage, som formentlig fortrinsvis har været anvendt til fester og mere repræsentative formål. Dette, at der også fandtes en åben skorsten (køkkenildsted) i salsetagen, tyder imidlertid på, at man har regnet med at kunne leje den ud i givet tilfælde. Herudover var der som tidligere nævnt én eller måske to små selvstændige lejligheder i kælderetagen. – I denne første tid var, så vidt vides, en tømmer-svend i kælderen den eneste logerende²¹; men det forekommer heller ikke urimeligt, at mester og hans familie selv skulle have beboet resten af huset.

Da sidebygningen kom til, fik man ikke blot mageligere og mere komfortable trappe-forhold, men lejligheden blev samtidig udvidet med en veludstyret stue i hver etage. I øvrigt ser det ud til, at mange af de forbedringer af forhusets stuer, som er omtalt i det foregående, blev foretaget samtidig med indretningen af sidebygningen. Det er som om, man er i færd med at ændre ejen-

Det trefløjede gårdanlæg omkring 1715. Skråprojektion i mål 1:500.

dommen fra at være et velindrettet borgerhus til at blive en virkelig bygård. Og med tværhusets opførelse fuldbyrdes denne udbygning. Man får stald og vognporte, flere værelser og endnu et køkken, hvis placering og motivering det umiddelbart er vanskeligt at forklare. Og har tværhusets salsetage allerede ved opførelsen fået den indretning med sal og stuer, som beskrives i 1749²² – det vil sige en fornem rumsuite vendt mod den store have – kommer gården i Adelgade allerede i Nicolai Olsens tid i klasse med adelens mindre byresidenser.

Dette imponerende byggeri kan næppe skyldes, at den gode tørmester har haft ambitioner, selvom han en tid lang var oldermand i tømrerlauget²³ og ydermere havde store byggearbejder for »hans printzlige høyhed printz Carl«, Frederik IV.s broder²⁴. Forklaringen er nok nærmere, at han har udbygget sin gård med udlejning eller salg til standspersoner for øje, hvilket senere skulle vise sig ikke at være nogen helt dårlig spekulation.

Allerede i januar 1711 får en magister Møller kontrakt på »værelser« i gården i Adelgade, og han bor der endnu, da Nicolai Olsen dør i begyndelsen af april 1718²⁵. Efter størrelsen af det beløb at dømme, som magister Møller skylder dødsboet i husleje, må han imidlertid have disponeret over en temmelig stor del af gården. Det ser da også ud til, at han har beboet hele forhuset med undtagelse af kælder og kvist, idet tømrermesteren – som det fremgår af nedennævnte dokument af 9. april 1718 – rådede over sidebygningen og baghuset samt over kamrene i forhusets tagetage. Hvorvidt denne fordeling af lejlighederne går helt tilbage til januar 1711, meddeler de skriftlige kilder desværre intet om; men skulle det være tilfældet, hvad der er grund til at tro, har vi forklaringen på den ellers noget uforståelige placering af køkkenet i hjørnet mellem sidebygningen og tværhuset. Og vi får samtidig en »datering« af disse to fløje, idet de jo så må forudsættes at have stået færdige senest ved årsskiftet 1710–11.

I den gennemgang af Nicolai Olsens lejlighed, som foretages 9. april 1718 umiddelbart efter hans død, nævnes følgende rum: »camred til Haven«, som nærmest må have været arbejdsværelse (her findes bl. a. skrivebord og bogskab m. m.), »kiøchenet«, »dagligstuen«, som samtidig har været soveværelse, et »cammer«, »sahlen ovenpå«, »Spise cammered« samt værelserne »Over sahlen ud til gade huused«. Blandt de mange genstande, der er opregnet i dette dokument, nævnes også en »løybench fra løsthuused«, hvilket antyder, at haven bag tværhuset har været en rigtig have med lysthus helt i tidens manér²⁶.

Mens denne gennemgang af flere grunde ikke giver noget fyldestgørende billede af, hvad tømrermesteren ejede, får man af den vurdering og registrering, der optages i slutningen november 1717 efter hustruen Bodil Andersdatters død, i høj grad indtrykket af, at Nicolai Olsen absolut ikke var nogen helt uformuende

Del af fylding fra forhusets firefags-stue. Rødt og blommefarvet mønster på grøn bund.

mand²⁷. Foruden den gård, familien selv beboede, ejede han således to større og en mindre lejevåning i Adelgade, en større og en mindre gård i Store Kongensgade samt en tømmerplads i Ny Toldbodgade. Herudover opregnes guldsmykker og kostbart sølv-service, tin-, kobber- og messingtøj i stor mængde, endvidere porcelæn, stentøj og glas, samt et forbavsende stort bohav omfattende mange højt vurderede enkeltmøbler. Derpå følger side op og side ned med gangklæder, linned og sengetøj, og endelig blandt meget andet tre vogne og et par sorte heste. Alt i alt blev formuen opgjort til 15 189 rigsdaler, hvilket dengang var mange penge, når man tager i betragtning, at gården i Adelgade var vurderet til 3400 rdl. og et par heste til 30 rdl.

For at give lidt indtryk af bohavet kan nævnes, at det bl. a. omfattede 12 senge, 36 stole og 12 borde, endvidere et chatol, et skrive contoir (skrin) og et tresur (større opbevaringsmøbel) alle indlagte og ret højt vurderede; dette sidste gælder også de to ure og 7 spejle, der forekommer i dokumentet. Endelig omtales to bogskabe og 33 bøger, hvoriblandt Christian IV.s bibel, Arild Huitfeldts Krønike og Møllers Huspostil. Det må vist således siges at have været et velassorteret hjem, hvor der altså også var tænkt på de åndelige sysler.

Nye beboere

Den 28. februar 1719 sælger Nicolai Olsens arvinger gården i Adelgade til kaptajn Peter Grib²⁸. I 1723 omtales »Capitain Peter Gribbs Gaard« som »ledig«, og senere får man at vide, at den i årene 1723–25 beboes af »Grævuinde Ørtz« og i 1727 af »Ober Hofmester Holst«; så man må da sige, at tømrmesterens gård er rykket op i rangklasserne²⁹. Også i de følgende år optræder en række standspersoner, dels som ejere og dels som lejere. 1728 nævnes således »Camer-Raad Grønvolt (hans Broder er hos hannem logerende, der boende aftachet Matros«³⁰, 1729–30 »Confereantz-Raad Bartholin«, 1731–33 »Justitz-Raad Klinge« og 1734 en kaptajn Pipper. Endvidere omtales de sidste år »Ole Olsen, Høker i Kioldren«³¹.

Om grevinde Ørtz kan berettes, at hun efter alt at dømme er den grevinde Oertzen, som var født comtesse Charlotte Amalie Friis, datter af grev Niels Friis til Friisenborg. Hun blev gift første gang 1711 med generalmajor Balthazar Fr. von Oertzen, som døde 1723. I slutningen af 1725 bliver hun gift igen, denne gang med overhofmarchal, geheimeconferentzraad Otto Blome³². Det passer således med, at hun har beboet gården mellem sine to giftermål.

I 1734 eller 35 erhverves den store ejendom af fru Wivatz, som var enke efter en kancelliråd³³; hun synes imidlertid ikke selv til stadighed at have haft lejlighed i gården – i alle tilfælde ikke alene –, for i mandtalslisten for 1735–36 omtales den som beboet af officerer, i 1737 af »Obriste Kaltenbaren« og i 1738 af »General Leuitnant Scheels Enkefrue«. Ydermere har en øltapper ved navn »Madtz Pedersen« i årene 1736–39 sin virksomhed i kælderen. Fra 1739–42 bruges betegnelsen »Cancellie-Raad Wiwatz Enkefrues Gaard«, og i disse år nævnes ikke noget om fremmede beboere udover nogle øltappere i kælderen. I 1743 er kancelliråddinden tilsyneladende gået bort, for en Ritmester Wivit står dette år opført som ejer³⁴. Men

hermed er det også slut med al den fornemhed, for året efter erhverves ejendommen til garverivirksomhed, og en helt ny æra i gårdens historie indledes.

I de ca. 25 år, der er hengået, siden Nicolai Olsens død, synes der ikke at være foretaget nævneværdige ændringer hverken i det ydre eller i rummenes størrelse og indbyrdes placering, så tømrermesterens gård må da siges at have gjort fyldest også for et fornemmere klientel. Til gengæld ser det ud til, at stuerne faste udstyr har undergået store forbedringer – utvivlsomt for at imødekomme de krav, som de nye beboere stillede til en standsmæssig og moderne bolig.

Af skriftlige vidnesbyrd om gården i denne periode findes en brandtaxation fra 1737, der dog kun beskriver bygningernes størrelse og konstruktion. Den følgende brandtaxation, der er fra 1749, omfatter til gengæld en fuldstændig gennemgang af alle bygninger fra kælder til kvist, så man herigennem får en række værdifulde oplysninger om de enkelte rum og deres udstyr. Tiltrods for, at denne taxation først er udarbejdet efter ejendommens overgang til garveri, d. v. s. efter afslutningen af den periode, hvormed vi i øjeblikket beskæftiger os, skal den alligevel benyttes til belysning af bygningernes indretning og udstyr i tiden 1719–1744, idet den sammenholdt med de undersøgelser og iagttagelser, der blev gjort under nedrivningen, vil vise sig at være til stor nytte³⁵.

Om firefags-stuen i forhusets stueetage, der på Nicolai Olsens tid havde kalkede vægge og bjælkelofter, siger taxationen: »over alt Panelet / en Bilegger oven på 2de messing føeder / Og (med) 8te Mesing Knapper Zieret / omkring Ovns Pladsen sat med hollandske Steen«. Bilæggerovnen med sine messingben og messingknapper kan meget vel have stået der lige siden husets opførelse, derimod synes ovnpladsens beklædning med hollandske fliser at være af nyere dato, og væggenes og loftets panelering ved vi jo med sikkerhed skyldes en nyindretning.

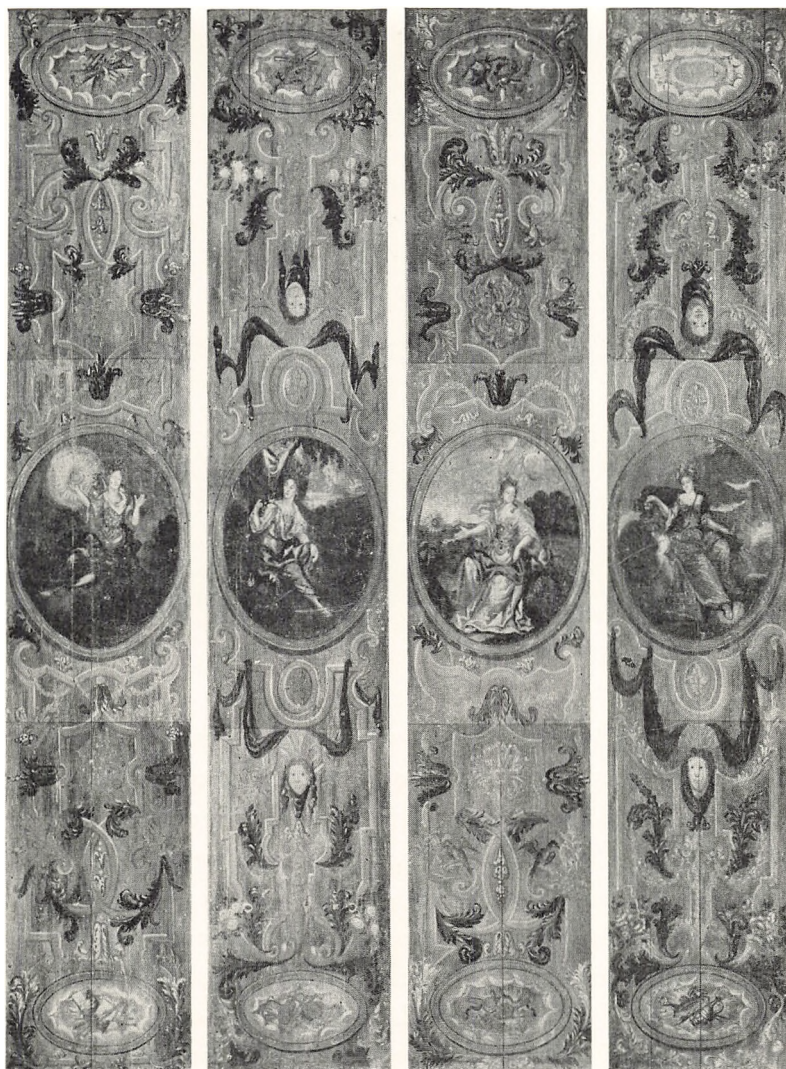
Loftet i firefags-stuen i forhusets stueetage, som det tog sig ud efter fjernelsen af en senere loftbeklædning. Den barokke dekoration anes gennem den ensfarvede rokokko overmaling.

Selvfølgelig var bilæggerovnen forlængst forsvundet, da vore undersøgelser påbegyndtes, og af de hollandske fliser fandtes end ikke den mindste stump, men det panelerede loft kom frem, og det var ikke nogen ringe opdagelse. Selve paneleringen bestod af store sammenlimede træflader, der var anbragt mellem de enkelte bjælker og holdt på plads af profilerede lister og beklædningsbrædder, som var sømmet på bjælkernes frie sider. Loftet adskilte sig således ikke væsentligt fra et normalt bjælkeloft – hvad udseendet angik, så hensigten med paneleringen har sikkert i lige så høj grad været at skabe en bedre isolation, som et smukkere udseende. Da

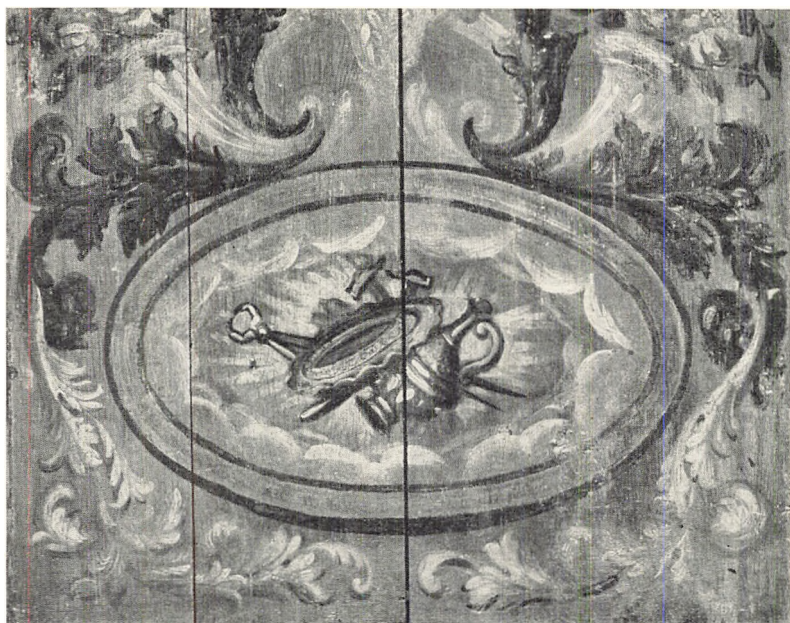
det tonede frem, havde loftet en grågrøn farve, men under denne anedes tydeligt en dekoration med knækkede bånd og bladværk mellem større og mindre ovale medaljoner (fot. side 29). Det var øjensynligt, at det drejede sig om en sjælden rig bemaling i sen-barok stil. Loftet blev derfor taget forsigtigt ned, og efter en afrensning af overmalingen i Nationalmuseets konserveringsanstalt ophængtes det i Bymuseets samlinger, hvor man nu rigtigt kan studere farver og dekoration.

Loftets bundfarve er lys blågrøn med en rød staffering af lister og bjælkeindklædningens kantprofil. I hvert af felterne mellem bjælkerne optages midten af en stor gulmalet oval ramme med en kvindefigur i farverige gevandter, mens der for enderne ses mindre ovaler med stillebenagtige fremstillinger. Herudover er felterne dekoreret med et netværk af røde vinkelknækkede og svungne bånd med blå akantusblade, hvorimellem er indflettet gule rosetter og guirlander, blå ophængte draperier, diademsmykkede hoveder, fugle og naturalistisk malede rosenbuketter.

Kvindefigurerne i de store ovaler skal uden tvivl symbolisere døgnets fire faser. Den mørkklædte »Nat«, der ses yderst til venstre, holder måneseglen op mod den dunkle nattehimmel. Herefter følger den lettere påklædte »Morgen«, der poserer foran sengeforhænget(?) med sin fremstrakte fod i en bæk og den opgående sol som baggrund. »Dagen« sidder ude på marken i strålende solskin med en solsikke ved sin side; hun er smykket med guld og ædle stene og klædt i rødt, blå og gult (farvefot. på titelblad). »Aftenen«, der i stort toilette med en pragtfuld frisure sat op med blomster og fugle, læner sig halvt tilbage i en draperet stol(?). I den ene hånd holder hun en drueklase, mens vinen flyder fra et anker ved hendes side. Den anden hånd hviler på en hældende kande, hvorfra regnen(?) strømmer ned. I baggrunden ses den rødmende solnedgang bag nattens frembrydende skyer.

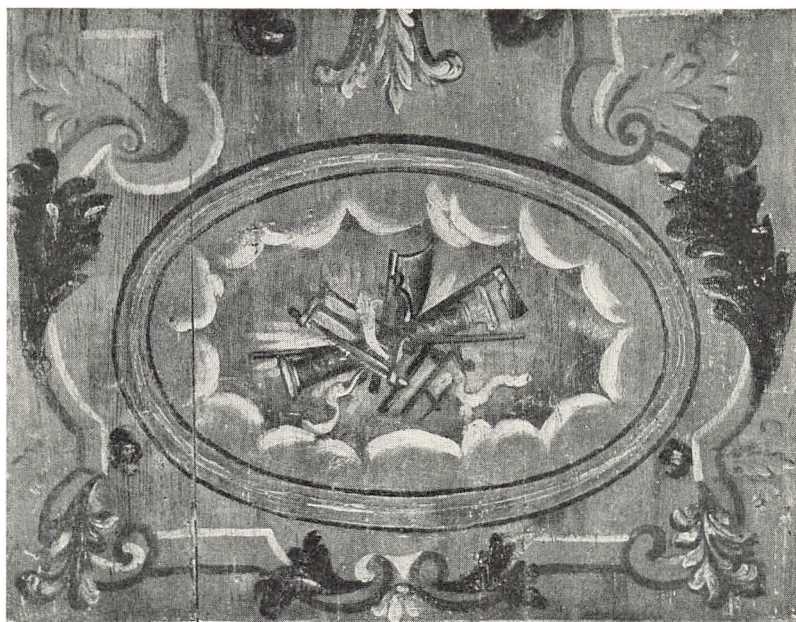

De fire felter fra det dekorerede loft i forhusets stueetage efter konservator Roland Hansens afrensning af den yngre overmaling. Felterne er fotograferet inden genopsætningen i Bymuseet.

En af de små ovaler fra det dekorerede loft med symbolsk fremstilling af sølvsmedehåndværket.

Fremstillingerne i de mindre ovale rammer er ikke alle lige lette at tyde. En gruppering af pensler, palet og malerier skal sikkert symbolisere malerkunsten og en samling instrumenter musikken, mens en kande og et fad sammen med metalhamre uden tvivl fremstiller sølvsmedehåndværket, en søjle omgivet af save og økser tømmerhåndværket, og ur og urkapsel i forbindelse med småhamre og en metalsav urmagerhåndværket. Nogle »mystiske« hebræiske tegn omgivet af en stråleglorie viser sig at betyde øst. Men om tilstedeværelsen af dette ord har nogen dybere mening, ud over at det var anbragt i loftets østre hjørne, er svært at vide. De sidste to fremstillinger er imidlertid mere gådefulde. I den ene ses således nogle røragtige genstande og en rød ribbeglobus (himmelglobus?), hvorinden der svæver en blå kugle, mens man i den anden kan

En af de små ovaler fra det dekorerede loft med en symbolsk fremstilling af tomrerhåndværket.

identificere en bog og en beskrevet seddel; endvidere forekommer her noget der minder om et halvt oprullet bind samt forskellige udefinerbare genstande. Men man kan gætte på, at den ene fremstilling skal symbolisere astronomien og den anden lægekunsten, selvom det ikke virker særlig overbevisende.

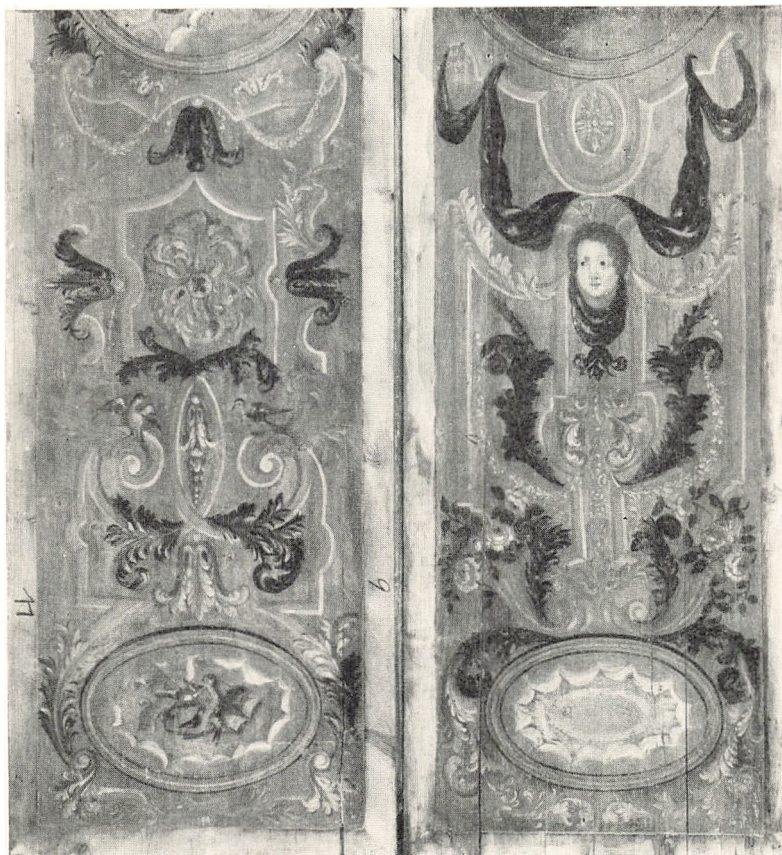
Loftets dominerende ornament – den vinkelknækkede båndkantus med de mange indflettede motiver – er karakteristisk for regence stilen (den seneste del af den barokke stilperiode), selvom man savner noget af den lethed og elegance, der ellers præger denne stils ornamentik.

Sammenstillingen mellem den relativt spinkle bånddekoration og de store rammer med de farverige kvindefigurer er vist heller ikke helt efter stilens forskrift. Det er som om maleren – med sine

symbolske damer i de »gyldne« rammer – har søgt at indpasse de store stuklofters plafondmaleri i de smalle bjælkefag, samtidig med at han – hvad der sådan set er ganske naturligt – har taget den ornamentik, som på det tidspunkt anvendtes på malede vægpanelers fyldingsfelter, som forbillede for loftets dekorative udsmykning.

En nøjagtig datering af det malede loft er næppe mulig; men det er vist ikke helt galt at placere det i tiden mellem 1720 og 1730 (herpå tyder bl. a. også damernes frisurer), og man kunne meget vel tænke sig, at det var grevinde Ørtz, der havde ladet denne »nymontering« foretage.

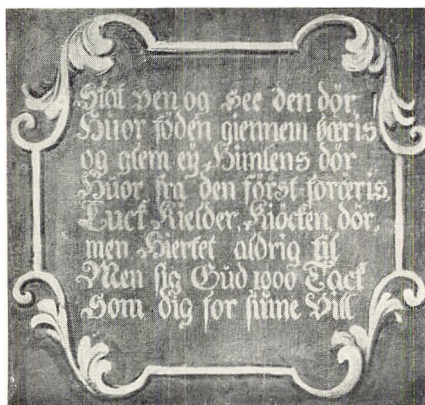
Et af de yngre lofter, der som omtalt blev fjernet, før man nåede ind til det dekorerede panelloft, viste sig at bestå af gamle fyldinger, som var sømmet på bjælkernes undersider. Da denne loftbeklædning blev draget frem, var den dækket af et papirstapet fra omkring år 1800 (se side 46); men efterhånden som papiret blev løst af, fremkom de nydeligste blå rokoko-ornamenter på en grågrøn bund (nøjagtig den samme farve som var anvendt ved overmalingen af det dekorerede panelloft) (se side 45 og fot. side 44). Heller ikke denne dekoration var imidlertid den oprindelige, for under den fandtes et stiliseret mønster med røde og blømmefarvede bladlignende ornamentter i lodrette baner på en mørkegrøn bundfarve – en bemaling, der nærmest kan betegnes som en primitiv efterligning af gyldenlæder (fot. side 25). Der er herefter ingen tvivl om, at disse fyldinger, der var havnet som underlag for et lofttapet af papir, oprindeligt har udgjort en del af den væg »paneling«, som omtales i taxationen fra 1749. Fyldingerne, der har været omsluttet af nu forsvundne ramstykker, var så store, at de må have gået fra loft til gulv. Det malede mønster tyder på, at vægpanelet er opsat nogenlunde samtidig med det dekorerede panelloft eller måske nærmest noget tidligere. (Umuligt er det således ikke, at det går helt tilbage til Nicolai Olsens ejertid).

Del af to felter fra det dekorede loft med den karakteristiske båndakantus-ornamentik.

Man kan nu ligefrem se firefags-stuen for sig med sine mørkegrønne, mønstrede panelvægge og det lysegrønne bjælkeloft med dets livlige, farverige dekoration, og ovre i hjørnet bilæggerovnen med sine messingknapper omgivet af ovnpladsens hollandske fliser. Sådan indrettede man sig altså omkring 1725.

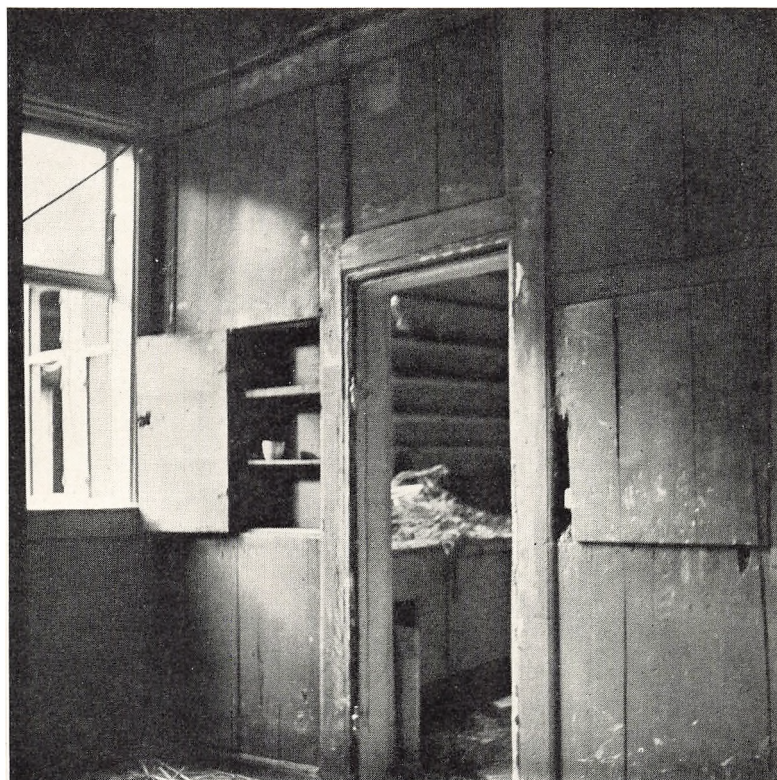
Om den anden stue mod gaden siger taxationen, at den er »med foed Panel og mahlet Lerret / under loftet med lerret / een Bilegere

Dekorert panel-fylding over doren til køkkenet i gårdværelset i forhusets stueetage. Nu i Bymuseet.

Oven paa træ føeder zieret med 6 messing Knapper, Ovns Pladsen derved sat med hollandske Steene og et Skab i vægen«. Bortset fra ovnpladsens hollandske fliser svarer dette nøje til den beskrivelse, der blev givet af stuen, som den var på Nicolai Olsens tid. Men mens det lærredsbeklædte loft med sikkerhed kan siges at gå tilbage til husets opførelse, er det ikke muligt nøjere at fastslå, på hvilket tidspunkt det malede lærredstapet har afløst de simple gråkalkede vægge.

Om tofags-stuen til gården får vi at vide, at den var »over alt panelet«, og at den blev opvarmet med »een Vindovn med Rør«. Vægpanelerne, hvoraf hele siden mod køkkenet – som tidligere omtalt – stod bevaret bag en yngre vægbeklædning, havde store fyldinger gående fra loft til gulv. Panelerne var brunrøde, og på fyldingen over døren ud til køkkenet stod med en hvid fraktur-skrift det herover afbildede nydelige lille vers. Den meget enkle omramning af skriftfeltet tyder på, at verset er malet på nogenlunde samme tidspunkt som det dekorerede loft i stuen mod gården, selvom det næppe skyldes samme maler.

Paneleret væg i gårdværelset i forhusets stueetage (fotograferet for afrensningen af yngre overmalinger). Over døren til køkkenet den lille dekorerede fylding, som gengives side 36.

Udover hvad der tidligere er nævnt om køkkenet, får vi gennem taxationen at vide, at det havde flisegulv, og at det var udstyret med »Retterbænk, hylder og Reoler« (køkkenbord, hylder og talerkenrækker), samt at der var et »af delt Spiese Kamer«. Den i begyndelsen af bogen omtalte ældste indvendige trappe i forhusets nordligste fag må være blevet nedlagt, da man fik den store trappe i sidebygningen, og det smalle rum fungerer nu som forgang til stuerne mod gaden.

Salsetagen beskrives i taxationen på følgende måde: »een Sahl til gaden paa 5 fag med brøstpanel og mahlt lerret / en bilegeroven paa træ føeder, der nest een Sahl paa 4 fag med brøst Panel og mahlet Lerret / under Loftet panelt, 1 bileger oven paa træ foeder, til gaarden een Sahl paa 3 fag, bare vægge / een Vindovn med Rør / der nest paa 4 fag er af delt i 3de delle med en Oben Skorsteen, Retterbenk og Reoler, der nest dj 2 fag er 2de delle / baare væge«. Bortset fra at trappen i det nordligste fag – som ovenfor fortalt – er forsvundet, svarer denne beskrivelse ret nøje til omtalen i 1. afsnit. Det nævnte panelerede loft i firefags-salen (der iøvrigt ikke har været oprindeligt) må være blevet fjernet igen senere hen, idet der ved nedrivningen kun fandtes mærker efter det. Endelig skal det bemærkes, at tilstedeværelsen af »Retterbenk og Reoler« i rummet med den åbne skorsten tyder på, at dette har været beregnet til køkkenbrug.

Hvad sidebygningen angår, da svarer taxationens ordlyd også her nøje til indretningen, som den er beskrevet i 1. afsnit. Vi går derfor direkte over til at berette, hvad vor kilde kan fortælle om tværhuset, der som nævnt – grundet på, at det var så stærkt ombygget – ikke blev ordentligt klarlagt gennem undersøgelserne. I den meget høje underetage lå ved sydgavlen et trefags-rum (som i 1749 indgik i det garveri, vi senere skal høre om), herefter følger en stald – ligeledes på tre fag – med spiltove til fire heste. I disse rum havde man ved at indlægge »et forloren Loft« fået anbragt to lavloftede kamre til kusk og drenge helt oppe under bjælkerne. I de næste fire fag var indrettet to vognremiser, og i det følgende meget brede fag en gennemgang til haven og en trappe til sals-etagen. Op til nordgavlen lå den tidligere omtalte trefags-stue, hvorom taxationen siger: »over alt panelt / een Vindovn med tromle og Rør / ij Vægen er et Skab«. Denne stue havde således ikke blot paneler på væggene, men også under loftet.

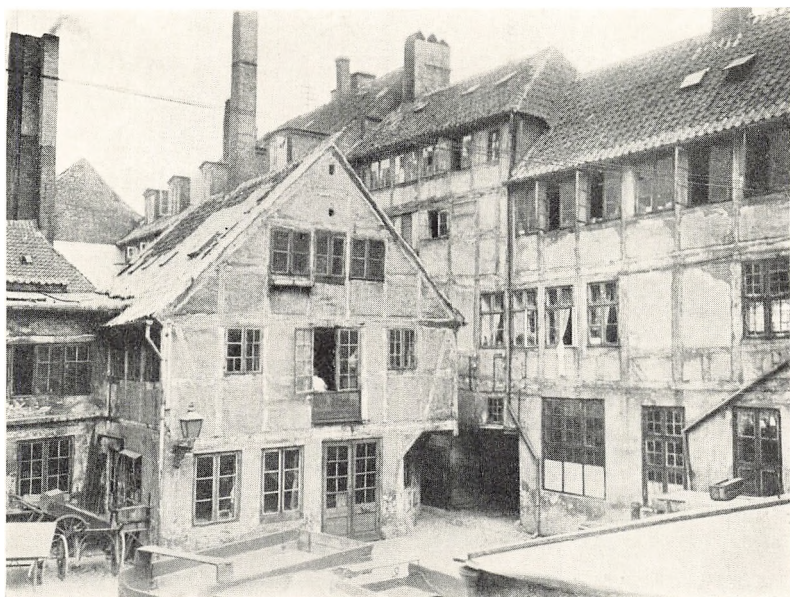

Forhusets gårdside fotograferet kort før nedrivningen påbegyndtes. Adelgade 75 ses i højre side.

Om tværhusets salsetage står der i taxationen følgende, idet man igen begynder ved sydgavlen: »een Sahl paa 2 fag / baare væge, der nest een Sahl paa 2 fag med foed Panel og mahlet lerret / en Vindovn med trommel og Rør / der nest en Sahl paa 6 fag med brøst Panel / Resten bare væge / hvor der staar en oben Camin, der nest en forstue paa det eene fag, der ved een Sahl paa 3 fag med foed Panel og mahlt lerret og 2de skabe i vægen / med Loftet Panelt, en Vindovn med trommel og Rør«. – Hvis der har været en

udvendig opgang til den føromtalte dør i gårdsidens 2. fag fra syd, har rummet med de bare vægge vel fungeret som forgang, og det følgende rum med de lærredsklædte vægge som forværelse for den store seksfags-sal, mens den veludstyrede trefags-stue ved nordgavlen udmærket kan have gjort fyldest som salskammer. – En fuldendt fest-suite, omend den ikke har været helt i den store stil. Den udvendige opgang forekommer unægtelig noget primitiv og ubekvem under vore breddegrader; men man har nu sådan set også lige så godt kunnet benytte den store trappe som opgang til salen, idet firefags-stuen i sidebygningen og trefags-værelset i tværhusets nordgavl i så tilfælde kan have fungeret som forværelser.

Hvordan gården har været beboet, da den var enebolig for »fornemme folk«, kan man desværre ikke vide noget sikkert om. Den daglige beboelse har dog utvivlsomt i det væsentlige ligget i stueetagen, og der er grund til at tro, at forhusets salsetage, der blev opvarmet med bilæggerovne og vindovne, anvendtes ved vinterens festligheder, mens seksfags-salen i tværhuset med tilhørende mindre værelser, fortrinsvis har været i brug om sommeren, idet disse rum så decideret var orienteret mod den store have. Det er værd i denne forbindelse at bemærke, at havesalen, som man fristes til at kalde den store sal, var udstyret med en kamin, der må betegnes som en prydenstand i mindst lige så høj grad som en varmegiver – i alle tilfælde når det drejer sig om et rum af disse dimensioner. Endelig skal der gøres opmærksom på det forhold, at opholdsrummene i stueetagen – med en enkelt undtagelse – havde helpanelerede, d. v. s. velisolerede vægge, mens sale og værelser i salsetagen fortrinsvis var udstyret med fodpanel eller brystpanel og herover malet lærred eller simpelt hen bare vægge.

Baggården set fra sydvest mod tværhuset. Til venstre den bygning, der bl. a. indeholdt den ene af garveriets hestemøller til barkens formaling. Fotografi fra 1914 i Bymuseets billedsamling.

Kongl. privilegerede Garver Fabriqve

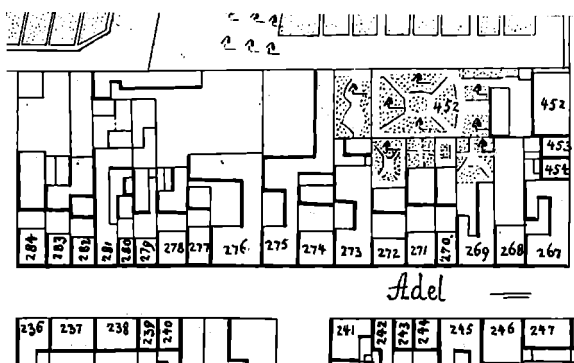
Den 9. november 1744 erhverver Thomas Outerloo den store ejendom med det formål at anlægge en omfattende garverivirksomhed på det ubebyggede haveareal mellem tværhuset og Kongens Have. Thomas Outerloo var en engelsk felbereder, som regeringen havde indkaldt i 1742 for at op hjælpe garverhåndværket. Den 11. maj 1744 blev han optaget som mester og medlem af garverlavet, og seks måneder efter er det, han køber gården i Adelgade³⁶. Det gik imidlertid ikke så godt; gang på gang måtte Outerloo støttes med penge-gaver af »Kommercekollegiet«, der ialt udbetalte ham 10 778 rigsdaler.

Efter Outerloo's død i 1750 overtager kongelig majestæt hele ejendommen, som herefter i en årrække går under navnet »Kongl. Engelske Garver Fabricque«³⁷. I 1762 erhverves den med tilhørende kongelige privilegier af Christian Schumacher, der dog – ligesom de følgende ejere – ikke var garver, men fabriksejer eller »Fabriquerer« som det dengang hed. Garverivirksomheden, der lå bagude på grunden, blev forestået af fagfolk, medens ejeren selv beboede gårdens omfangsrige bygninger – eller lejede disse ud til fremmede liebhavere³⁸.

I 1772 overtages ejendommen af Daniel Kieller, men allerede samme år nævnes »Conferentze Raad Reinhard Isselin« som ejer³⁹. Isselin, der en overgang havde været direktør for Det Asiatiske Kompagni, var en af tidens virkelig store handelsmatadorer, og samtidig grundlægger af en række virksomheder. 1777–83 optræder Emanuel Basler som ejer, og fra 1783 til 1805 »Agent Abraham Moses Henriques & Sønner«⁴⁰. I 1802 finder man betegnelsen »I Adelgaden 276 på Læderfabriquen«⁴¹.

Overgangen fra herskabsbolig til læderfabrik betød ikke den ændring i gårdens karakter, som man umiddelbart skulle forvente, idet garveriet som nævnt blev placeret i den tidligere have, og det ældre trefløjede bygningsanlæg i det store og hele stadig anvendtes som bolig.

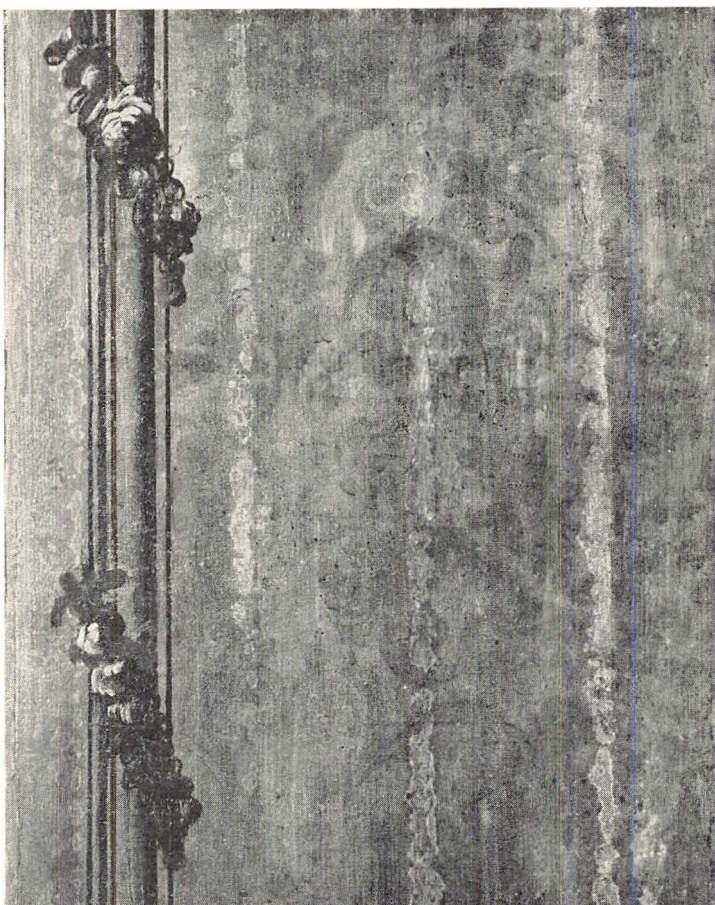
Gennem taxationen fra 1749 får man at vide, at en stor del af arealet bag tværhuset nu var brolagt, og at der her var nedgravet 40 firkantede trækar til at berede læder i. Langs skellet mod Kongens Have var opført en 14 fag lang bygning af fyrrebindingsværk, i hvis underste etage der var nedgravet 24 kar, medens loftet ovenover var indrettet til at tørre læder på. Op til denne længes sydgavl lå en lille grundmuret bygning med halvkælder, som anvendtes til barktørring, og i forbindelse hermed et skur med en hestemølle, hvori barken blev malet.

Udsnit af Geddes kort fra 1757. Adelgade 77 har her matr. nr. 276.
Garveribygningerne er placeret langs skellet mod Kongens Have.

I årenes løb udbygges garveriet en del. I 1778 nævnes således to hestemøller og en hestestald⁴². Den sidst tilkomne mølle lå i nordskellet få meter fra tværhusets vestside. Det var en kvadratisk, to stokværk høj bindingsværksbygning, der først blev revet ned få år før den øvrige del af gården forsvandt (fot. side 41). I samme taxation omtales op til baghuset på nr. 75 en seksfags bindingsværksbygning i to etager med »gebrokent« halvtag (mansard-halvtag). Efterhånden tages også det gamle tværhus i anvendelse af garveriet – først det sydligste rum i stueetagen, derefter næsten hele den underste del af bygningen, idet der samtidig føres en port gennem den mellem de to gårde. Også salsetagen får med tiden mere karakter af værksted end af beboelse, og den tidligere seksfags havesal omtales nu som »arbejdssted«⁴³.

Forhus og sidebygning undergår kun få væsentlige ændringer i årenes løb, selvom de enkelte rum nu og da moderniseres. De »gipsede« (pudsede) lofter vinder således efterhånden indpas næsten overalt, og væggene beklædes med papirstapeter på lærred. Denne langsomme ændringsproces kan på en overbevisende måde iagttaget gennem fire taxationer og vurderinger fra årene 1771, 1778,

Del af panel-fylding fra firefags-stuen i forhusets stueetage med overmalingen fra omk. 1760. Bundfarven grågrøn og den malede profilliste med blomsterranken blå. Under overmalingen anes den ældre dekoration, hvoraf et parti er gengivet på side 25.

1783 og 1802⁴⁴, og bygningsundersøgelserne supplerer og levendegør i mange tilfælde arkivmaterialets tørre oplysninger. Ind imellem kommer der også ting frem, som taxationer og vurderinger slet ikke registrerer.

At dømme efter de ovennævnte skriftlige kilder bibeholder stueetagens firefags-stue sit beklædte bjælkeloft og de panelerede vægge til henimod slutningen af århundredet (mellem 1783 og 1802). Bygningsundersøgelsen gav samme resultat, men den viste samtidig, at den senbarokke bemaling med damerne i de ovale rammer og vægpanelernes »gyldenlædersmønster« på et ret tidligt tidspunkt var blevet malet over med den grågrønne farve, der som tidligere nævnt dækkede de barokke dekorationer, da loftet blev fremdraget. Samtidig med overmalingen blev vægpanelerne langs fyldingernes kanter dekoreret med en malet efterligning af profilerede rokokko-lister, hvorom der slyngede sig blomsterranker. Listerne stod liniært med mørkeblå streger på den lysere grønne bund, mens rankerne var gjort med friske strøg i nuancer gående fra mørkeblåt over gråblåt til hvidt med en ganske let blå tone. (Fot. side 44). Efter denne dekoration at dømme, må overmalingen formentlig være foretaget engang omkring 1760.

Først efter 1783 bliver firefags-stuen for alvor ændret, idet den deles op i et etfagsrum nærmest porten og en trefags-stue⁴⁵. Allerede før 1802 ændres forholdene imidlertid igen, for i taxationen fra dette år om-

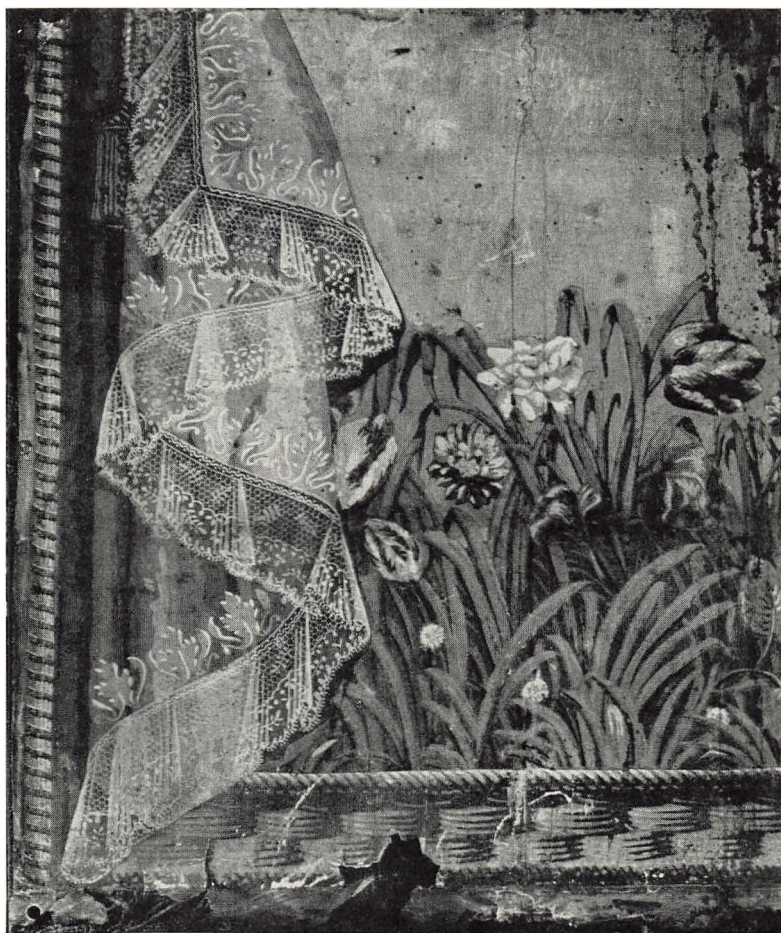
Fragment af trapperummets lærredstapet fra omkring 1760.

tales to fogs-stuer, af hvilke den nærmest porten har malet loft, mens det andet loft beskrives som »gibset«. Bortset fra vinduesvæggene, der har bryst- og pillepanel (formentlig af ældre dato), er de øvrige vægge i begge stuer tapetserede med papirstapeter på lærred. Hertil kan vi – på grundlag af de iagttagelser, der blev gjort under nedrivningen – føje, at de gamle dekorerede vægpaneler nu var taget ned, idet en del af dem – som tidligere fortalt – var genanvendt som beklædning under bjælkerne i den nordligste af tofogs-stuerne. Loftet i dette rum blev imidlertid ikke pudset (som der står i taxationen), men beklædt med hvidt papir, hvorpå der blev klæbet trykte klassicistiske borter og rosetter. (Fot. af lignende loft side 51).

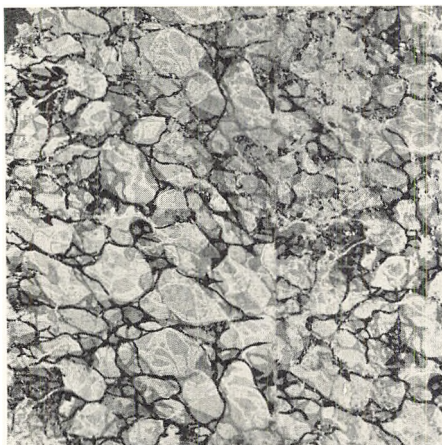
Om de to rums videre skæbne kan berettes, at de nogle årtier senere igen blev slået sammen til én stue, hvis vægge beklædtes med et pragtfuldt papirstapet, hvoraf et stort stykke kom frem, da man fjernede det senere brystpanel på indervæggen. Dette tapet bestod af et grønmalet bundpapir, hvorpå der var klæbet udklippede, trykte tapetborter. Forneden over en kurveflettet kant var således anbragt et væld af blomster (fortrinsvis tulipaner), mens de lodrette sider var »draperede« med lysrosa silkegardiner med kniplinger (fot. side 47). Sådanne trykte borter, der blev indført – fortrinsvis fra Frankrig, var meget almindelige, og ofte af en forbausende god håndværksmæssig – og for så vidt også kunstnerisk – kvalitet.⁴⁶ Da det vides, at stuen i 1845 gennemgik en ny fornygelseskur (se side 58), kan man vist gå ud fra, at tapetet med blomsterne må være opsat omkring 1820–30.

Om stueetagens rum skal her ud over blot nævnes, at tofogsstuen mod gården i 1771 omtales som »Senge camer«, i 1783 som »Contoir« og i 1802 som »Boutique«. Endvidere oplyser taxationen fra 1778 os om, at de gamle bilæggerovne, der havde stået i stuerne siden Nicolai Olsens dage, nu var erstattet med vindovne.

Udsnit af papirstapet fra firefags-stuen i forhusets stueetage, formentlig opsat omk. 1820-30.

De skriftlige kilder fortæller også, at de pudsede lofter optræder først i salsetagen. Om femfags-salen til gaden står der således i 1771 bl. a. »Loftet gipset med en Blofong« (plafond). Også trefags-stuen til gården beskrives dette år med »gipset« loft. Og i 1778 følger den anden stue til gaden efter, idet loftet her udstyres med »en

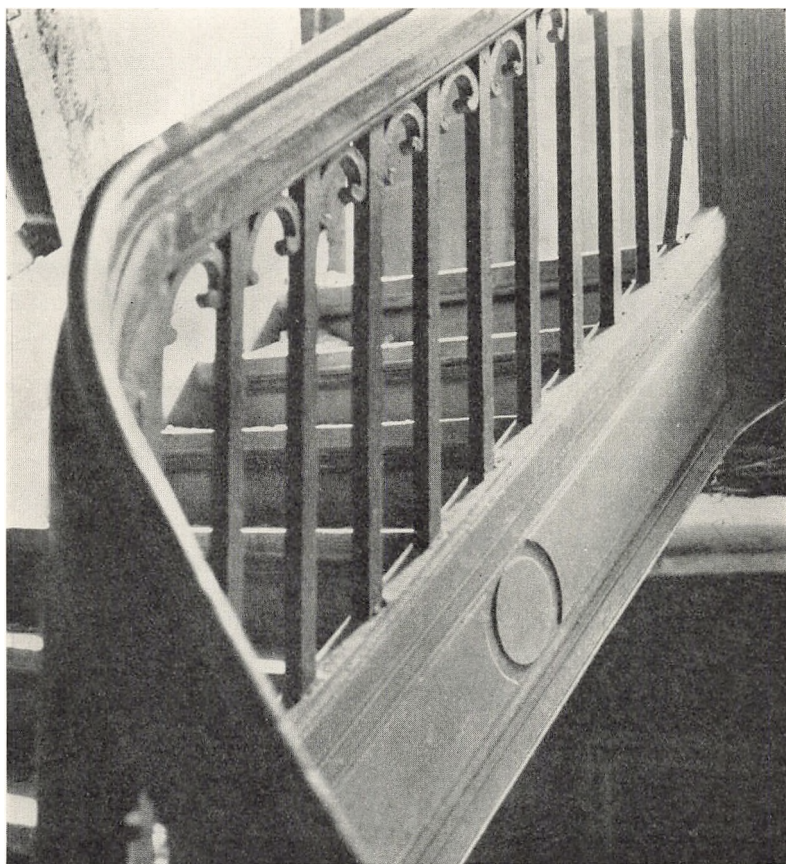

Udsnit af papirstapet fra trapperummet, formentlig opsat samtidig med opførelsen af den nye trappe.

Rosset imidten af Stocketur« (stukkatur). I 1802 er væggene i dette rum betrukne med ferniseret papir med borter, og der er »aparte Papiirs Dørstykker« over dørene.

Trapperummet omtales i 1778 med gipsloft og malet lærred på væggene. Af dette lærred fandtes ved nedrivningen nogle sørgelige stumper, der viste, at trapperummets vægge har haft en malet rokoko-dekoration med lister, ranker og vaser i forskellige gulbrune nuancer, gjort med en lethed og elegance, der er sjælden på vore breddegrader – i alle tilfælde når det gælder borgerlig rumudsmykning (fot. side 45). Ligesom rokoko-dekorationen på fire-fags-stuens vægpaneler må denne bemaling være fra tiden omkring 1755–60, selvom den har en helt anden karakter og givet ikke skyldes samme maler.

Mellem 1783 og 1802 gennemgik sidebygningen en ret omfattende ombygning. Den blev således forhøjet med en etage, samtidig med at den gamle trappe måtte vige pladsen for en ny, der kun optog de to fag nærmest forhuset, hvorved man bl. a. opnåede

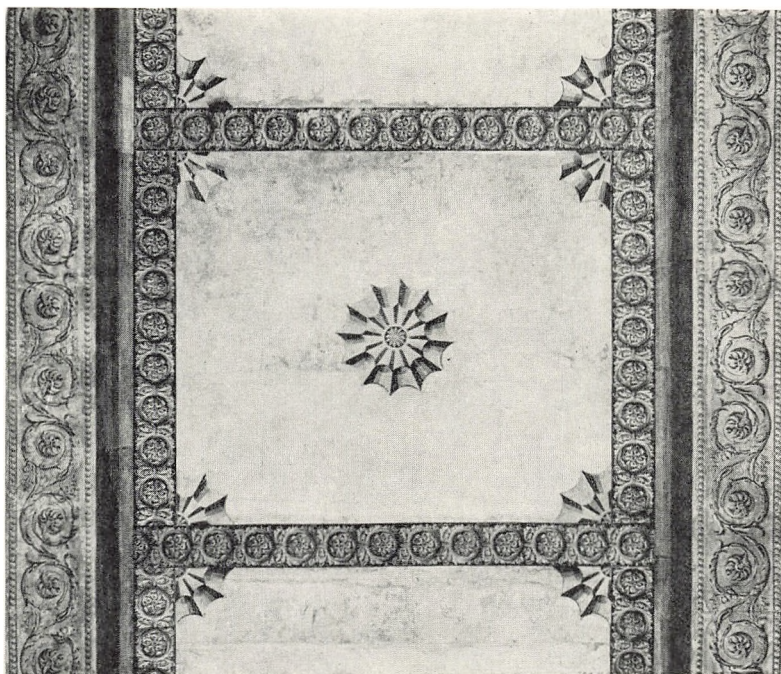
Den nye trappe i sidebygningen opsat samtidig med dennes forhøjelse mellem 1783 og 1802.

at få en tofags-stue mere i hver af de to gamle hovedetager. Den nye trappe var karakteristisk for årene umiddelbart før århundredskiftet med sprossebalustre og riflede mæglere (fot. ovenfor). Som alle andre rum i huset fik også det nye trapperum papirstapet på de tre vægge og bryst- og pillepanel på vinduesvæggen. Nogle stumper, der reddedes ved nedrivningen, viste, at tapetet her havde været marmoreret (fot. side 48).

I firefags-stuen i sidebygningens gamle salsetage fandtes under den senere loffforskalling et papirstapet af ganske samme art som det, der fremkom på et loft i forhusets stueetage. Men mens dette sidste var anbragt på en plan loftbeklædning, havde man i sidebygningen opsat det hvide bundpapir direkte på bjælkeloftet, hvilket vil sige, at såvel bjælkernes tre frie sider som loftfladerne mellem disse var beklædt med papir. En fin bort med en akantusranke mellem perlestave var klæbet på bjælkernes undersider, mens man med en anden bort havde opdelt loftfladerne i næsten kvadratiske felter, der hver især var udstyret med udklippede kvartrosctter i hjørnerne og en hel roset i midten. De trykte borter og rosetter, der stilistisk hører hjemme i sidste del af 1700-årene, må være indført fra Frankrig og opsat i stuen i sidebygningen før 1802, da de omtales i taxationen fra dette år.

Ligesom sidebygningen blev også tværhuset forhøjet – endda med to etager for de seks nordligste fags vedkommende. Forhuset derimod, beholdt sit gamle ydre lige til det faldt for murhammeren, bortset fra at vinduerne havde fået større ruder, og at bindingsværket var blevet kalket over, så huset synede grundmuret.

Som vi har set i det foregående, blev stuer, kamre og sale moderniseret nogenlunde i takt med fremkomsten af nye moder og boligvaner, men de egentlige ændringer i plandispositionen var få og små – i alle tilfælde for forhusets vedkommende. Ved tiden omkring 1800 synes der at være en tendens i retning af at opdele de større rum i flere mindre. Det skete såvel med firefags-stuen i stueetagen som med femfags-salen ovenover. Den skrå gang, der i salsetagen førte fra trappen til stuen mod gaden (ses på planopmålingen bagest i bogen) skyldes en ombygning i første del af 1800-årene. Før den tid lå der mellem forstuen ved nordgavlen og køkkenet et mørkt rum, hvortil der i 1802 var adgang fra stuen mod gaden gennem en fløjddør med glaseruder.

Tapetseret loft i firefags-stuen i sidebygningens salsetage fra tiden mellem 1783 og 1802. Bjælker og loftflader beklædt med hvidt bundpapir, hvorpå der er klæbet trykte borter og rosetter.

Endelig viser en vurdering fra 1850⁴⁷, at forhuset stadig rummede gode og veludstyrede boligrum. F. eks. beskrives firefags-stuen mod gaden – der nu efter femfags-stuens opdeling var 1. sals lejlighedens »sal« – på følgende måde: »Loft og Vægge betrukne med malet Lærred som paa Væggene er indsatte i Rammer med forgyldte Lister, i Pillerne faste Speile.« Taxationer og vurderinger er nok tørt stof, men de kan give mange kulturhistorisk vigtige oplysninger. Blandt meget andet kan man iagttage, hvorledes også kakkelovnene følger med tiden. I 1850 er således de vindovne, som omkring 1770–80 afløste de gamle bilæggerovne, nu næsten overalt udskiftet med runde ovne, »Colonneovne« som de kaldtes.

Udsigt fra kvistvinduet, 2. sal i nr. 77 ned over den nu nedlagte Prinsensgade.

Det nittende århundrede

AF ERIK MORTHORST

Som det eneste af Adlgedes større huse beholdt nr. 77 sit udseende uændret gennem hele 1800-tallet. Omkring det voksede husene i højden – både med 2 og 3 etager –, og i baggårde og baghaver opførtes lejekaserer.

Der opstod en overbebyggelse og med denne en overbefolkning som bevirkede, at kvarteret boligmæssigt forfaldt.

De store og mere herskabeligt indrettede huse beholdt dog fortsat deres boligkvaliteter til langt op i århundredet, og dette gjaldt ikke mindst nr. 77.

Omkring 1800 var ejendommen endnu, som vi har set, garvergård og læderfabrik med ejeren boende i forhus og sidehus. Agent Abraham Moses Henriques var ejer indtil 1805, og da »Henriques og Sønners Læderfabrique« ophørte, overtoges huset af »Fabrikør« Moses Jakob Magnus.

Familien Magnus beboede første salen i forhus og sidehus, stueetagen blev lejet ud til pænere folk. I årene fra 1824 til 1835 var disse kgl. skuespiller C. N. Rosenkilde med familie. Datteren, den senere skuespillerinde Julie Sødring, giver i sine »Erindringer«, dette billede af huset, hun i sin barndom boede i:

»Jeg var et halvt Aar, da mine Forældre flyttede til Adelgade. Her skraas for Prinsensgade ligger den gamle Gaard, daværende Husnummer 272 (nu Nr. 77), hvor de første elleve Aar af mit Liv randt hen. Huset er graat og uanseligt. Forbygningen indeholder Stueetage, første og anden Sal, hvilken sidste ligger oppe i den brede Gavl, der vender ud mod Gaden. Udefra er der intetsomhelst mærkeligt at iagttage – det skulde da være Vinduerne, der sidde lige op ad hinanden; men kom saa indenfor; følg mig gennem den aabne Port med de to bittesmaa Portkanre (vore Gæsteværelser) over. – Straks naar vi komme indenfor Porten og staa i den forreste Gaard, bemærke vi til højre en Stentrappe med et Jernrækværk, der fører op til Trapperne i Huset. – Til den firkantede Forgaard vendte vore Soveværelser, vor lille Spisestue, Bedstemoders Værelse og Køkkenet ud. – Foruden os boede i Huset: paa første Sal vor brave Vært, islandsk Grosserer Magnus; paa anden Kattuntrykker Hansen, hvis Datter Sophie var Veninde med mine

Søstre. I Kælderen under Stentrappen ud mod Gaden var der Mælkehandel. – I Porten ud til Adelgade sad vor gamle Amagerkone Kirsten med sine Grøntsager. Til venstre i Forgaarden var der et stort Plankeværk, bag hvilket laa Naboejendommen, »den grønne Træsko« kaldet. Foran Plankeværket stod Vandposten. – Gennem Mellembygningen, der indeholdt lutter Værksteder, kom man gennem en bred Port ind i Baggaarden. – Familien Magnus var Jøder. De boede som forhen nævnt paa første Sal i Ejendommen og vi kom jævnlig sammen.« Et aftenbesøg hos dem er skildret således: »Rene og stivede vandrede vi op ad Trappen. – Højtidelige stod vi udenfor den store Glasdør, ringede paa, blev lukkede ind og gik stille hen over det sribede Gulvtæppe, som dækkede Forstuegulvet. Der duftede af en aparte Røgelse. – I Dagligstuen ordne Damerne sig om Bordet, fra hvis Midte den store Astrallampe spreder sit klare Skin. – Vi saa paa Portrætterne paa Væggen over Sofaen i de brede, forgyldte, ovale Rammer; det var de gamle Bedsteforældre og den afdøde Moder i stive, gammeldags Dragter. Møblementet i Stuen var stilfuldt, elegant og holdt i en mørk Tone; Sofaen stor med Skabe for hver Ende med smukke, indlagte mønstrede Døre, og ovenpaa hvert Skab stod en Engel i Gibs, den ene læsende, den anden skrivende.« –

Sofaen og hele sceneriet anslår den danske, borgerlige Empirestemning. Vi er i Frederik den Sjettes København; i byen indenfor voldene med de korte afstande, hvor alt godtfolk kender hinanden.

I hjemmet hos Rosenkildes kom tidens litterære personligheder, Johanne Louise og Johan Ludvig Heiberg, Henrik Hertz, Poul Martin Møller og Christian Winther. Gennem sit hjem fik Julie Sødring forbindelse med den verden, der senere skulle blive hendes, ude i Adelgaden så og oplevede hun de typer af folket, der kom til at danne grundlaget for hendes fremstillinger på scenen af holbergske figurer.

Stentrappen i hjørnet mellem forhus og sidebygning. Fotografi fra 1914 i Bymuseet.

I 1842 blev nr. 77 overtaget af hofguldsmed Jørgen Balthazar Dalhoff, og i næsten 50 år kom gården til at danne rammen om denne driftige og initiativrige mands virke.

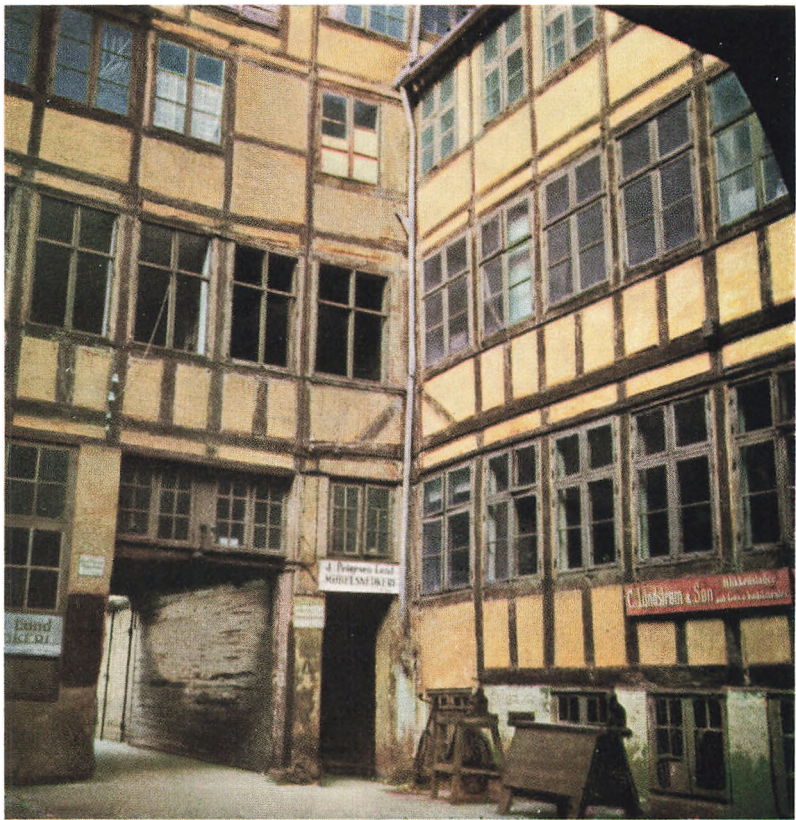
Dalhoff var udlært som guldsmed og havde som lærling modtaget undervisning på Kunstakademiet under G. F. Hetschs ledelse.

Han forenede i sig teknisk snilde og dygtighed med kunstnerisk begavelse og grebet af Hetschs tanker om den skønne kunsts indførelse i det daglige liv også gennem håndværkets virksomhed, blev hele hans liv en idealistisk stræben for at nå dette mål.

Dalhoff var alsidig og fra hans »Etablissement« i Adelgade udgik de mest forskellige frembringelser. Først må nævnes hans fremragende sølvarbejder, udførte efter hans egne tegninger eller efter tegninger af Hetsch. Men Dalhoff nøjedes ikke med de mindre metalarbejder. Han havde i Rom truffet Thorvaldsen; og efter at denne i 1838 var kommet tilbage til København opmuntrede han Dalhoff til at påbegynde en støberivirksomhed i stort format. Mellembygningen i nr. 77 blev indrettet til metalstøberi og her støbtes bl. a. de broncefignurer til Christiansborg slot som nu står i Prins Jørgens gård og Quadrigaen på taget af Thorvaldsens museum.

Et indtryk af alsidigheden får man af oversigten over hvad Dalhoff udstillede på Industriforeningens Udstilling på Charlottenborg i 1844. Industriforeningen var oprettet på Dalhoffs initiativ. Den største genstand var Thorvaldsens Christian den Fjerde. »Det er det første Værk af saa stort Omfang, som her i Landet er støbt af en dansk Mand,« meddeler kataloget, og det siger videre: »Ogsaa denne statue skulde, saa vidt vides, været støbt af Fremmede, endog i Udlandet, men vor for Kunsten høit begavede Dalhoff, som er besjælet af varm Følelse for fædrelandsk Industries Fremme, udbad sig af Hans Majestæt den Naade, at han maatte forsøge paa at udføre Støbningen.« Den lykkedes, hvad vi kan konstatere ved at betragte statuen der nu står i Christian den Fjerdes kapel i Roskilde domkirke.

Af mindre sager udstillede Dalhoff broncerede zinkvaser »udført i ædel Metalstil«, zinkkonsoller og »en bronceret Ørn efter Berliner-Model.« – »Af pressede Jernbortter til Forzierung af Kakkelovne har Dalhoff ligeledes fremlagt Prøver, hvilke i det væsentlige ere udførte efter hans egne Tegninger, altsaa originale, og iøvrigt i enhver Hen-

Den forreste gård med tværhuset og sidebygningen og gennemgangen ind til baggården.

scende de fortrinligste her paa Stedet.« Hertil kom yderligere arbejder i terracotta bl. a. »Hebe« og »Kærligheds Aldre« og kataloget siger : »dog tror vi, at ogsaa disse bør her tænkes stillede ved Siden, for at vi kunne faae Billedet af en sjelden kunstnerisk Virksomhed, som udtaler sig i en heel Række af høist forskjellige tekniske Frembringelser af een Mand.« Senere skulle endnu flere frembringelser komme til, køkkentøj, gryder og pander og i tiden omkring de slesvigske krige også dragonhjelme, uniformsknapper og geværdele.

Dalhoff havde i høj grad kongen, Christian den Ottendes, bevågenhed. Mens de store broncestøbearbejder til Christiansborg stod på, besøgte kongen tre gange »Etablissementet« i Adelgade. Første gang bevirkede besøget, at gaden fik en ny brolægning, da kongen og hans ledsager bogstaveligt havde stødt hovederne sammen ved vognens skumplen over de toppede brosten.

Dalhoffs boede i denne periode i stueetagen i forhuset og sidehuset. »Fire Fags Stuen ved Porten var »Salen« der baade tjente som Dagligstue og Spisestue« fortæller Sønnen N. Dalhoff i sin bog om Jørgen Balthazar Dalhoff: »Et Liv i Arbejde«. I 1845, mens Dalhoff var på rejse i udlandet, blev lejligheden sat i stand. Loftet i »Salen« blev smykket med en pompejansk dekoration efter udkast af maleren Eddelien. Fru Dalhoff skriver til sin mand: »Jeg haaber, at du ret vil glæde dig over at se vores Værelser, som i mine Tanker rigtignok ere blevne søde; naar jeg nu blot kunde overkomme at faa en Chiffoniere og sætte min Dragkiste paa Portkamret, thi den tager sig meget daarligt ud i den nydelige lysegrønne Stue«.

Den lysegrønne stue, »Salen« blev møbleret med et stort chatol i stedet for chiffonieren. Det stod modsat vinduesvæggen. På denne stod foran den midterste vinduespille Thorvaldsens amor med buen, støbt i zink. Over sofaen, som må have stået mod portvæggen, hang det C. A. Jensen-portræt af Thorvaldsen, som Dalhoff senere skænkede Industriforeningen. På den modsatte væg, over klaveret, hang et blomsterbillede af J. L. Jensen. Over sybordspladsen ved det fjerde vindue et billede af Blunck.

I virksomhedens blomstringstid var henimod 100 mand beskæftigede i gården Adelgade 77, men personlige sorger og økonomiske nedgangstider satte ind. De knækkede dog ikke Dalhoffs arbejdsmod, men sin ejendom mistede han. I maj 1866 holdtes auktionen »i den fire Fags Stue paa 1ste Sal med de forgyldte Pillespejle« og en af lejerne stolemager Günther overtog ejendommen.

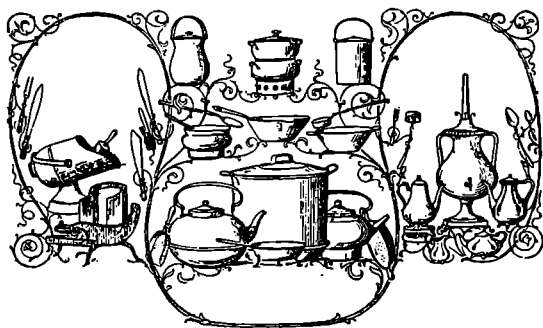
Nr. 77 den 31. marts 1954, sidste dag huset endnu var beboet og der handles fra dets butikker.

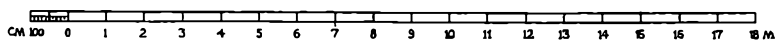
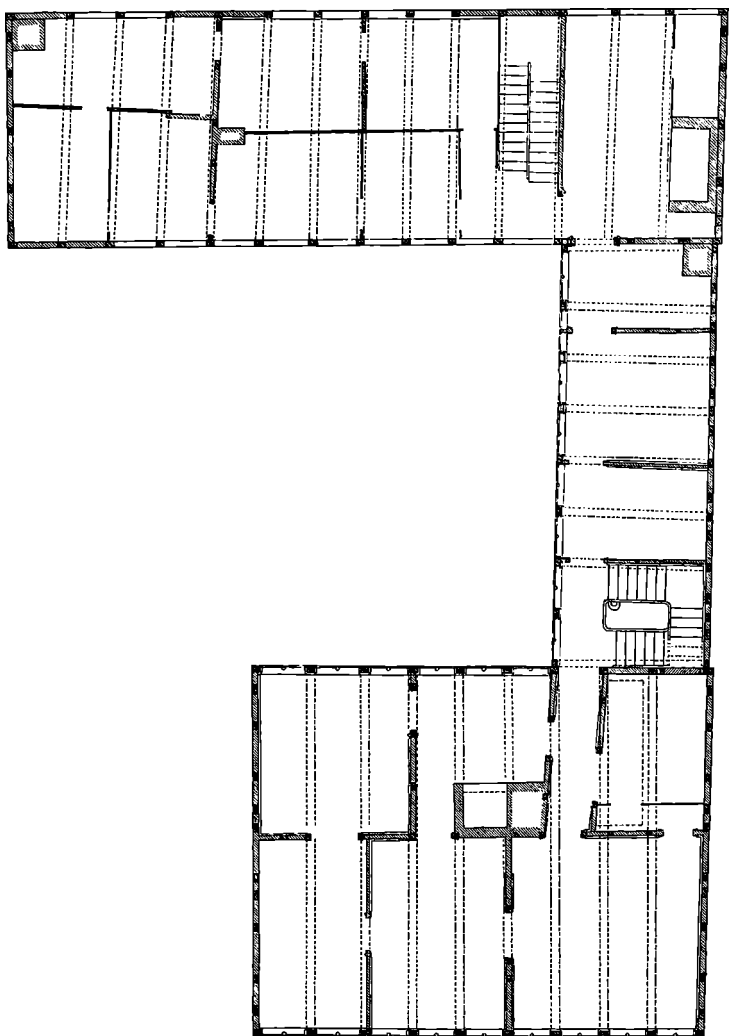
Dalhøff havde stadig bolig og værksted i huset, men under indskrænkede forhold. Han fortsatte sin alsidige virksomhed, blev ved at gøre opfindelser, blev i 1858 gas- og vandmester og installatør af centralvarmeanlæg. I 1885 blev han udnævnt til Industriforeningens første æresmedlem og hyldet som dansk kunstindustris

ypperste mand i sit århundrede. I 1890 døde han i første sals lejligheden i sidehuset.

Da havde allerede i 15 år en værtshusholder været lejer i den tidligere herskabelige beboelse i forhusets stueetage, og i ejendommens øvrige lejemaal var håndværkere af alle slags rykket ind. Fra at være en enkelt mands virksomhed, »Dalhoffs Etablissement«, var huset blevet et værkstedshus.

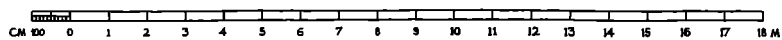
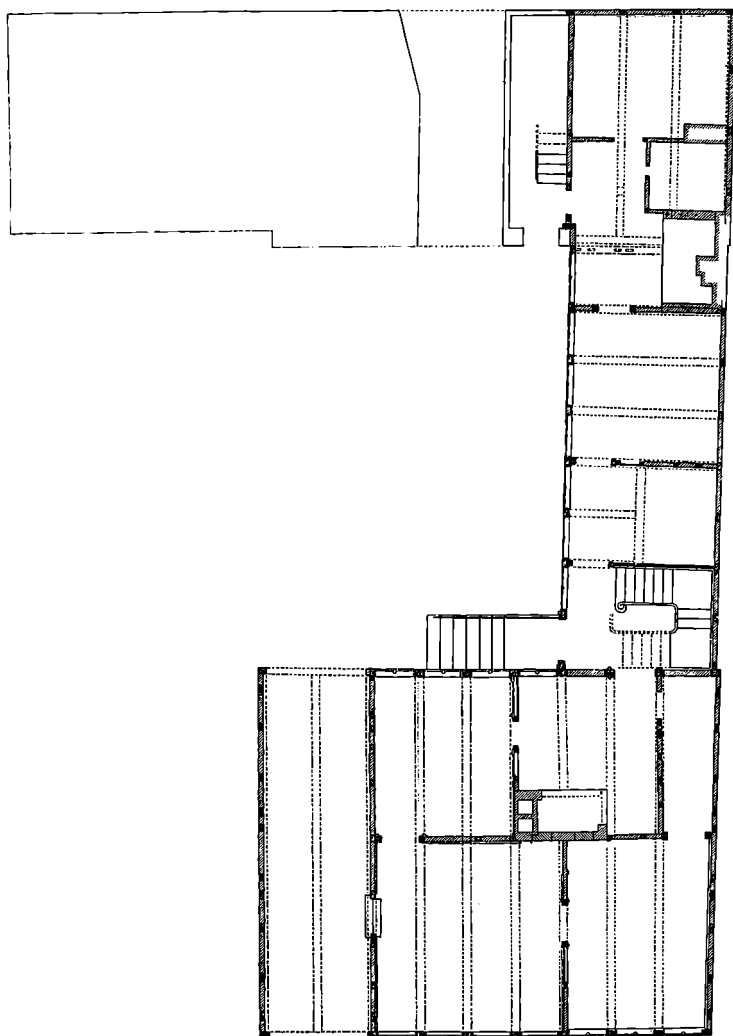
I 1942 blev ejendommen overtaget af Københavns kommune og dødsdommen afsagt. Men først i sommeren 1954 faldt den under skyer af støv og puds. Frem af ruinerne steg da de håndgribelige og uhåndgribelige minder fra dens fortid, disse minder som er søgt bevaret gennem denne bog.

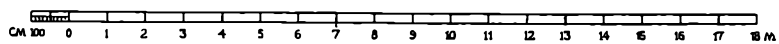
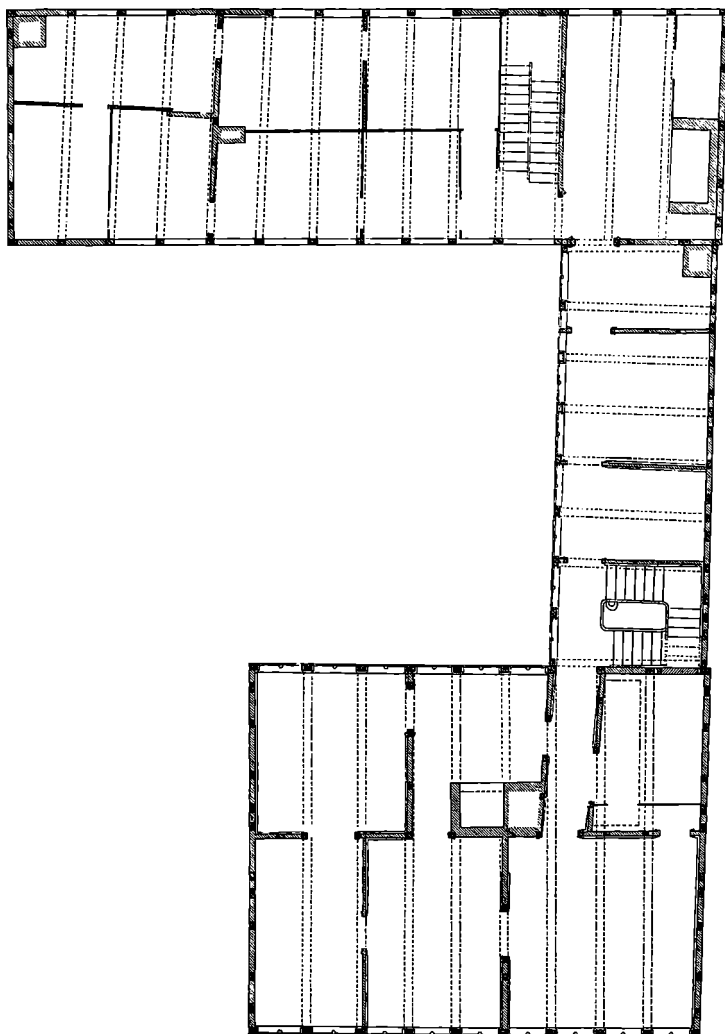

1. sals plan. Opmåling 1:200.

*Opmåling af stue- og
sals-etage foretaget
umiddelbart før og
under nedrivningen.
Mål 1:200.*

Stueplan. Opmåling 1:200.

1. sals plan. Opmåling 1:200.

Noter

1. På grundlag af de i Københavns Bytings skødeprotokoller (Landsarkivet) bevarede skødekopier er det muligt at datere opførelsen af Adelgade nr. 77 til mellem år 1704 og 1708. Den 23. juni 1704 er det skøde, som tømmermester Nicolaj Olsen ved en auktion over assessor Peder Tofte's bo får på en grund i Adelgade, indført i protokollen. Grunden beskrives som en byggeplads, der ligger imellem et hus, som Nicolaj Olsen allerede ejede og en vævers hus, der var købt på samme auktion. Grunden er 29° langs Adelgade, hvilket betyder, at det stykke, hvorpå det lille fem-fags hus, Adelgade 75, lå, hørte med til grunden. Ved nedrivningsundersøgelserne konstateredes det, at de to huse, nr. 75 og nr. 77, var opført samtidig (i een byggeproces), og en datering af opførelsen af nr. 75 vil således også være en datering af nr. 77. Ifølge et skøde, indført i protokollen 11. juni 1708, sælger Nicolaj Olsen til violinist ved hoffet Frands Frandsen »et hus, beliggende imellem mit iboende hus på den ene side og Jacob Pautbis Væver på den anden side . . . fem fag bredt, frie stolper, 2 loft højt . . . « (nr. 75). Da vi således ved, at grunden i 1704 var ubebygget og endvidere, at det ene af de to på grunden stående - samtidigt opførte huse sælges i år 1708, kan vi fastslå, at opførelsen af nr. 77 må have fundet sted mellem disse to årstal.
KARSTEN RØNNOW
2. Opmåling af grunden med bebyggelsen foretaget 28. februar 1719. Måleprotokol (forarbejde til Geddes kort) i Stadsarkivet.
3. Københavns Bytings skødeprotokoller. (Landsarkivet).
4. I brandtaxation af 11. maj 1737 (Landsarkivet) benævnes arealet bag tværhuset »Haugen«, og der omtales ingen bygninger på denne del af grunden.
5. Se note 1.
6. Se note 1.
7. Se note 2.
8. Lærredet var forsvundet; men bjælker og brædder var umalede, og søm med lærredstråde blev iagttaget.
9. Sømrækker med lærredstråde iagttaget.
10. I den inderste del af trapperummet (nærmest hovedskillerummet) blev iagttaget en rankedekoration (røde ranker med mørkebrun kontur på grå bund), der i farveholdningen afveg noget fra den i teksten beskrevne. Forklaringen herpå er formentlig, at trapperummet trods sin lidenhed har været adskilt i to dele.
11. I brandtaxation af 17. april 1749 (Landsarkivet) nævnes også en bilægger i firefagsstuen mod gaden; da der imidlertid ikke fandtes spor efter denne i skorstensvæggen, er den ikke indtegnet på planrekonstruktionen. Den nordlige del af skorstenen var iøvrigt stærkt ændret i senere tid, så det på planen med fire skorstensrør ind tegnede parti er en rekonstruktion, der kun delvis bygger på bevarede rester.
12. Bræddeskillerummene tegnede sig som smalle umalede »spor« på loftet.

13. Den oprindelige grå loftfarve var overmalet med lyserødt på dette stykke.
14. Loftet i 3' fag fra syd havde under den senere loftfarve samme lyserøde bemaling som gang og køkken, og der var tydelige skillerumsspor såvel på ydervæggen som på bjælken mellem 2. og 3. fag. Ligeledes blev sporet efter bræddeskillerummet, der begrænsede gangen konstateret i 3. fag.
15. Der var ikke ringeste spor eller afbrydelse i vægdekorationen udfor bræddeskillerumssporet på loftet.
16. Såvel på brystpanelerne på vinduesvæggen, som på nogle rester af bagvæggens helpanel.
17. Brandtaxation af 11. maj 1737 (Landsarkivet).
18. Brandtaxation af 17. april 1749 (Landsarkivet).
19. Registrerings- og vurderingsforretning i boet efter afg. Bodel Andersdatter, Nicolai Olsen, tømmermesters hustru sluttet 3. dec. 1717. Konceptskifte i Landsarkivet.
20. Se note 18. Frisebrædder fra vægpanelering blev iagttaget under nedrivningen.
21. Indkvarterings- og mandtalslister 1708 og 1717 (Stadsarkivet).
22. Se note 18.
23. Nicolai Olsen var oldermand fra 1711 — 13. C. Nyrop: Københavns Tømmerværlav 1887.
24. »Anno 1718, den 26. aprilis blev udi afg. Nicolaj Olsen, tømmermesters huus beliggende udi Adelgaden aabnet 2de skabe, samt en sal ovenpaa, efter hans printzlige høyhed printz Carls secretair sr. Terchilsen, hans begiering til kongel. Mayst. byfoget, alt for at udtage hvis Chartequer, afridsninger, samt overslag, som den sl. mand i levende live angaaende en del betinget arbeide for høybemelte hans printzlige høyhed kand have giort, hvor da i overværelsen af den sl. mands broder Pouel Olsen, tømmermester blev udtagen 63 stk. tegninger eller afrisninger og 34 stk. overslage eller Chartequer«. Københavns Skiftekommissions forseglingsprotokol 1717—1719 fol. 87 (Landsarkivet).
25. »Anno 1718, dend 4. may vare rettens middel atter forsamlede udj afg. Nicolai Olsens stervboe i Adelgaden . . .«. » . . . hvor da for at eftersøge hvad leye stervboed til sidstleden Paaske kand have tilgaaede hos de leyende som beboer dend sl. mands vaaninger, blev udtaget efter følgende contracter nembl. Mag. Møllers contract på hans værelser i Adelgaden i dend sl. mands gaard af dato 16. janv. 1711. Rester leye . . . 200 rdl.« Samme sted som note 24.
26. »Anno 1718, dend 9de April blev efter sr. Ifver Lauritzens ansøgning forseyled efter afg. Nicolaj Olsen, tømmermester i dend sl. mands iboende huus i Adelgaden saa som hand samme tiid ved døden var afgangen . . .«. Samme sted som note 24.
27. Se note 19.
28. Målebrevsprotokol (Stadskonduktøren).
29. Mandtalslister (Stadsarkivet).
30. Mandtal 14.12.1728 »Københavns Huse og Indvaanere efter Branden i 1728« side 316.

31. Se note 29.
32. Danmarks Adelsaarbog 1886 s. 147. Dansk Biografisk Lexikon XIX s. 404.
33. Se note 29 og brandtaxation af 11. maj 1737 (Landsarkivet).
34. Tilføjelse på brandtaxation af 11. maj 1737 (Landsarkivet). Også indskrevet på opmåling fra 28. februar 1719, se note 2.
35. Se note 18.
36. Tilføjelse på brandtaxation af 11. maj 1737 (Landsarkivet). Laurits Pedersen, Københavns Garverlavs Bog 1935 s. 166 og 214. Carl Bruun: København. 1887 — 1901.
37. Se note 28 og 29.
38. Se note 28 og 29. Vurderingsforretning af 5. juni 1771. (Stadsarkivet).
39. Se note 28 og 29.
40. Se note 28, endvidere brandtaxationer af 14. sept. 1778 og af 2. april 1802 (Landsarkivet), samt vurderingsforretning af 14. maj 1783 (Stadsarkivet).
41. På vurderingsforretning fra 1802 (Stadsarkivet).
42. Brandtaxation af 14. sept. 1778 (Landsarkivet).
43. Se note 42.
44. Vurderingsforretning af 5. juni 1771. (Stadsarkivet). Brandtaxation af 14. sept. 1778 (Landsarkivet). Vurderingsforretning af 14. maj 1783 (Stadsarkivet). Brandtaxation af 2. april 1802 (Landsarkivet).
45. Teorien om en deling af firefags-stuen i to rum på henholdsvis et og tre fag mellem 1783 og 1802 må tages med forbehold, idet den bygger på en noget usikker iagttagelse, gjort under nedrivningen.
46. Se bl. a. Hans Lassen: Tapetets Historie. Faaborg 1947. I »Budstikken«, Nationalmuseets 3. afdelings årbog, fra 1956 har Ole Alkærsig skrevet om papirtapeterne fra Adelgade 77.
47. (Stadsarkivet).

Billedfortegnelse

3. (Titel). Farvefot. af Erik Morthorst.
7. Rekonstruktion ved H. H. Engqvist på grundlag af opmåling i Københavns Bymuseum. Tegnet af Karsten Rønnow.
9. Rekonstruktion ved H. H. Engqvist og Karsten Rønnow. Skråprojektion tegnet af Morten Aamann Sørensen.
11. Opmåling udført for Københavns Bymuseum bl. a. af Karsten Rønnow.
13. Rekonstruktion ved H. H. Engqvist på grundlag af opmåling i Københavns Bymuseum. Tegnet af Curt von Jessen.
15. Reproduktion efter farvefot. af Erik Morthorst.
17. Rekonstruktion ved H. H. Engqvist på grundlag af opmåling i Københavns Bymuseum. Tegnet af Curt von Jessen.
19. Farvefot. af Erik Morthorst.
21. Fot. til nærværende publikation af N. Elswing.
23. Rekonstruktion ved H. H. Engqvist. Skråprojektion tegnet af Morten Aamann Sørensen.
25. Fot. til nærværende publikation af N. Elswing.
29. Fot. af Karsten Rønnow.
31. Fot. for Nationalmuseets 3. afdeling af N. Elswing.
32. Fot. for Nationalmuseets 3. afdeling af N. Elswing.
33. Fot. for Nationalmuseets 3. afdeling af N. Elswing.
35. Fot. for Nationalmuseets 3. afdeling af N. Elswing.
36. Reproduktion efter farvefot. af Erik Morthorst.
37. Reproduktion efter farvefot. af Erik Morthorst.
39. Farvefot. af Erik Morthorst.
41. Mariboes samling i Københavns Bymuseum.
43. Stadsarkivets fotografiske atelier.
44. Fot. til nærværende publikation af N. Elswing.
45. Fot. til nærværende publikation af N. Elswing.
47. Nationalmuseets 3. afdeling.
48. Nationalmuseets 3. afdeling.
49. Stadsarkivets fotografiske atelier.
51. Nationalmuseets 3. afdeling.
52. Farvefot. af Erik Morthorst.
55. Mariboes samling i Københavns Bymuseum.
57. Farvefot. af Erik Morthorst.
59. Farvefot. af Erik Morthorst.
60. Reklametryk fra Dalhoffs etablisement omkring 1852.

Udfoldningsplanche. Opmåling udført for Københavns Bymuseum af arkitektstuderende fra Kunstakademiet.

Bind og smudsomslag viser et udsnit af Geddes eleverede kort fra 1760.

EN GÅRD I ADELGADEN udsendes som J. H. Schultz' publikation for 1958 til husets venner og forretningsforbindelser. Bogen er sat med 12 punkt Monotype Bembo, serie 270. Klicheerne er udført af Middelboes Reproduktionsantalt. Papiret er matkrideret kunsttryk 150 g. Bogtryk- og bogbinderarbejde er udført af A/S J. H. Schultz Universitets-Bogtrykkeri og Bogbinderi. Af oplaget er 300 eksp. stillet til rådighed for boghandelen.